

פיתוח מדד עוני נורמטיבי רב-תחומי: דו"ח מלא עבור המוסד לביטוח לאומי

דצמבר 2018

ד"ר דניאלה שידלובסקי

רועי אלישר

ד"ר מאיה דנק

גלעד טנאי

אור קרמר

ענת עתי-שריג

מחקר זה מומן על ידי המוסד לביטוח לאומי

תוכן עניינים

4	פיתוח ממד עוני נורמטיבי רב-תחומי – תקציר הדו"ח המלא
6	פיתוח ממד עוני נורמטיבי רב-תחומי – מבוא
6	רקע
6	עוני – התייחסות מושגית
7	מדדי עוני רב-ממדיים – דוגמאות מרכזיות
9	המחקר הנוכחי
11	שלב ראשון בפיתוח ממד עוני נורמטיבי רב-תחומי – סקירת ממדי עוני רב-ממדיים
11	סקירת מדדים - ממצאים עיקריים
11	מאפייני המדדים
11	מיפוי תחומי חיים – שיטה וממצאים עיקריים
12	מיפוי אינדיקטורים לעוני – שיטה וממצאים עיקריים
14	שלב שני בפיתוח ממד עוני נורמטיבי רב-תחומי – מחקר השתתפותי איכותני
14	מפגשי הציבור – מטרת ורקע מושגי
15	הרכב הקבוצות
15	פירוט הקבוצות
15	דגשים נוספים
16	איסוף הנתונים במסגרת מפגשי הציבור - מתודולוגיה
16	מהלך העבודה בסדנא
17	דגשים מהעברת הסדנאות
17	עיבוד נתוני סדנאות שיתוף הציבור - מתודולוגיה
18	מסקנות כלליות לגבי האינדיקטורים שהועלו במפגשי הציבור
19	השוואה בין תת-אוכלוסיות – נקודות הדמיון והשוני
20	שלב שלישי בפיתוח ממד עוני נורמטיבי רב-תחומי – מחקר השתתפותי כמותני
21	יצירת מאגר אינדיקטורים ראשוני על סמך המחקר האיכותני וסקירת הספרות
22	בחירת האינדיקטורים באמצעות סקרי ציבור
24	מחקר כמותי שלב א' - סקר ציבור ראשון לבחינת אינדיקטורים יחידים
24	תיאור שלב א' של המחקר
24	מאפייני המדגם וסינון משיבים בסקר שלב א'
25	ממצאי שלב א' של המחקר ועיבוד הנתונים לקראת שלב ב'
27	מחקר כמותי שלב ב' - סקר ציבור שני לבחינת זוגות אינדיקטורים
27	תיאור שלב ב' של המחקר
27	מאפייני המדגם וסינון משיבים בסקר שלב ב'
28	ממצאי שלב ב' של המחקר ועיבוד הנתונים לקראת שלב ג'

28.....	מחקר כמותי שלב ג' - סקר ציבור שלישי לבחינת שלשות אינדיקטורים
28.....	תיאור שלב ג' של המחקר
29.....	מאפייני המדגם וסינון משיבים בסקר שלב ג'
30.....	ממצאי שלב ג' של המחקר
31.....	סיכום המחקר ההשתתפותי הכמותי: המדד המוצע
34.....	סיכום תהליך בניית מדד עוני נורמטיבי רב-תחומי
34.....	המדד המוצע – חשיבות ויתרונות
34.....	המדד המוצע – מגבלות
35.....	מדד עוני נורמטיבי רב-תחומי – כיווני מחקר עתידיים
37.....	מקורות
38.....	נספח מספר 1: שאלון סקר ציבור ראשון (הכולל את מאגר האינדיקטורים הראשוני)
53.....	נספח מספר 2: תוצרי סדנאות שיתוף הציבור
58.....	נספח מספר 3: רשמים כלליים מקבוצות האוכלוסייה השונות

פיתוח ממד עוני נורמטיבי רב-תחומי – תקציר הדו"ח המלא

הדו"ח הנוכחי מציג את תהליך הפיתוח של כלי מדידה חדש, על בסיס מתודולוגית מחקר השתתפותי, להערכת תחולת העוני בישראל. מדד זה הוא פרי פרויקט מחקר של מכון ERI, בשיתוף המוסד לביטוח לאומי.

מדד העוני הנורמטיבי הרב-תחומי יוצא מתוך הגישה הרב-ממדית לעוני, לפיה עוני מתקיים במגוון תחומי חיים. גישה זו גורסת כי קו העוני הרשמי, המדד המקובל לעוני בישראל ובמדינות רבות, מוגבל ביכולתו לתאר את מגוון ההשפעות שיש לעוני, וכן אינו מתבסס על הסברים מהותיים המאפשרים דיון ציבורי. מטרת הפרויקט הנוכחי הייתה לפתח מדד המתייחס למגוון תחומי חיים, רגיש לקונטקסט של החברה הישראלית ומתבסס על התפיסה הנורמטיבית של עוני בציבור בישראל. בניגוד למדדים רב ממדדים לעוני הקיימים בישראל ובעולם, המדד הנוכחי מייצג גישה נורמטיבית טהורה לפיה אדם יחשב כעני אם ורק אם מצבו בתחומי החיים השונים מוגדר על ידי מרבית תושבי ישראל כמייצג עוני.

על מנת להגיע למטרה זו ערכנו מחקר בשלושה שלבים מרכזיים: מחקר ספרות, מחקר השתתפותי איכותני ומחקר השתתפותי כמותי.

בשלב הראשון של המחקר סקרנו מדדי עוני רב-ממדיים ממדינות מפותחות במטרה לערוך מיפוי ראשוני של תחומי חיים ואינדיקטורים הרלוונטיים למדידה של עוני. התוצר הראשון של שלב זה כלל רשימה של תחומי חיים, אשר שימשו מסגרת עבור המחקר ההשתתפותי האיכותני שהתבצע בשלב השני. התוצר השני של שלב זה כלל מיפוי של אינדיקטורים ובחינת השכיחות שלהם כפי שהופיעו במדדים שנסקרו.

בשלב השני של המחקר ערכנו שמונה מפגשי ציבור עם אנשים בעוני או על סף עוני. מטרת מפגשים אלו הייתה ליצור מאגר רחב של אינדיקטורים חדשים לכל תחום הרלוונטיים לחברה הישראלית. נבחרו למחקר משתתפים מ-3 קבוצות תרבותיות משמעותיות בחברה הישראלית (יהודים חרדים, יהודים לא חרדים¹, ערבים), מגוונים מבחינה גאוגרפית (פריפריה אל מול מרכז) ומבחינת מצב תעסוקה (מועסקים ולא מועסקים). המטרה הייתה לגבש אינדיקטורים המתאימים למאפייני חיים שונים.

המדדים שעלו במפגשי הציבור אלו עברו תהליך האחדה, סינון ושילוב עם האינדיקטורים שעלו מהספרות, ושימשו ליצירת מאגר ראשוני של אינדיקטורים לקראת השלב השלישי. בעקבות תהליך זה הגענו לאסופה של 55 אינדיקטורים. בשלב זה, האתגר היה לבחון באיזו מידה כל אינדיקטור המתאר מצב חיים, או קומבינציה של אינדיקטורים, נתפסים בעיני הציבור בישראל כמהווים תנאי מספיק לזיהוי משק בית כעני. הדבר נעשה באמצעות שלושה סקרי ציבור.

הסקר הראשון בחן אילו אינדיקטורים נתפסים בעיני רוב הציבור כמספיקים בפני עצמם לזיהוי משק בית כעני, ללא צורך באינדיקציה נוספת. אינדיקטורים יחידים אלה כונו אינדיקטורים "משמעותיים ומספיקים". אינדיקטורים שנמצאו בסקר הראשון כמשמעותיים אך לא מספיקים בפני עצמם לזיהוי משק בית כעני שולבו אלה עם אלה ליצירת כלל

¹יכנו להלן "קבוצה יהודית כללית"

הזוגות האפשריים של אינדיקטורים יחידים משמעותיים אך לא מספיקים. קומבינציות אלו נכנסו לסקר השני. הסקר השני בחן, אם כן, אילו מזוגות האינדיקטורים נתפסים כמספיקים בעיני רוב הציבור לזיהוי משק בית כעני. אינדיקטורים שלא עברו כמספיקים לזיהוי משק הבית כעני במופע זוגי נבחנו בסקר שלישי, מתוכם אותרו שלשות של אינדיקטורים שמרבית האוכלוסייה הגדירה אותם מספיקים לזיהוי משק בית כעני.

תוצר המחקר הוא אסופה של 28 מצבי חיים שניתן להסיק ברמת ביטחון גבוהה ביותר שרוב הציבור בישראל היה קובע כי הם מספיקים לזיהוי משק בית כעני. אסופה זו מורכבת מ-12 מצבים הכוללים אינדיקטור יחיד שנמצא מספיק לבדו לזיהוי עוני, 10 מצבים הכוללים זוג אינדיקטורים שנמצאו מספיקים יחד לזיהוי עוני, ו-6 מצבים הכוללים שלשה של אינדיקטורים שנמצאו מספיקים יחד לזיהוי עוני. בסה"כ, מצבי החיים במאגר מורכבים מ-20 אינדיקטורים שונים, ולפיכך המדד המוצע כולל 20 שאלות שבסופן יהיה ניתן להסיק לגבי משק בית האם הוא נתפס כעני על פי הנורמות של הציבור בישראל.

המדד המוצע במחקר הנוכחי הינו המדד הנורמטיבי הראשון בישראל, המציג גישה מתודולוגית ייחודית למדידת עוני החדשנית בעומק ובהיקף בה היא משתפת את הציבור. למתודולוגיה זו מספר יתרונות עיקריים: (1) איתור אינדיקטורים המתארים בצורה מעמיקה ורחבה את חוויית העוני הייחודית בחברה הישראלית (2) שימוש במדד הסופי אך ורק באינדיקטורים ובשילובים של אינדיקטורים שיש רמת ביטחון גבוהה ביותר שהיו עומדים בשיפוטם הנורמטיביים המוסכמים על רוב הציבור בישראל (3) יצירת מדד פרסמוני המבטיח פשטות ויעילות במדידה ובשימוש (4) תפיסה של קשת רחבה של תחומי חיים ופנים רבות של תופעת העוני.

על אף יתרונותיו הרבים, למדד הנוכחי מספר מגבלות: (1) עקב ההתבססות על דיווח עצמי המדד יכול לשמש ככלי לקבלת החלטות ברמת מדיניות כללית, וכהשלמה לשימוש בכלים אובייקטיביים יותר לקביעת ההימצאות של משק בית ספציפי בעוני (דוגמת קו העוני) (2) השיפוטם שהמשתתפים התבקשו לבצע יכולים להיות מושפעים ממאפיינים של הסקר (כגון סט האינדיקטורים שהוצג בכל סקר) (3) למרות הניסיון ליצור הטרוגניות בקבוצות הציבור שמהן גובשו האינדיקטורים למדד, ייתכן שיש קבוצות בעלות אינדיקטורים ייחודים נוספים שהמדד אינו מצליח לאתר.

למחקר הנוכחי פוטנציאל להוות כר למחקרים עתידיים כמו תיקוף המדד הן על ידי שיפוט נוסף של המצבים המגדירים עוני, השוואה של תוצאות המדד למדדים קיימים, הרחבה של המתודולוגיה על קבוצות אוכלוסייה נוספות בישראל ויישום של התהליך גם במדינות אחרות בעולם.

פיתוח ממד עוני נורמטיבי רב-תחומי – מבוא

רקע

עוני – התייחסות מושגית

השלב הראשון בפיתוח מדד עוני, בדומה לפיתוח של כל מדד אחר הוא הגדרה תיאורטית של המושג אותו אנחנו מבקשים למדוד. הספרות המדעית רוויה בהגדרות תיאורטיות של עוני, המשתמשות במושגי יסוד שונים, כגון צרכים, זכויות ויכולות. מילון אוקספורד, מגדיר עוני כמצב של: *Lacking sufficient money to live at a standard considered comfortable or normal in a society*. עוני, על פי הגדרה זו, הוא מחסור בהכנסה הנדרשת על מנת לקיים את רמת החיים הנחשבת כנורמטיבית בחברה מסוימת. כלומר, בחברה נתונה, ההכנסה היא המשתנה העיקרי לפיו נקבע האם אדם נמצא בעוני או לא.

על בסיס גישה זו נמדד העוני בישראל ובמקומות רבים בעולם. למשל, על פי קו העוני הרשמי של ישראל, משק בית מוגדר כעני כאשר ההכנסה הפנויה לנפש במשק הבית נמוכה מ-50% מחציון ההכנסה הפנויה לנפש בישראל². לקו העוני הרשמי יתרונות בולטים, וביניהם: (1) פשטות מדידה. (2) ניתן לגזור ממנו מסקנות ישירות אודות קצבאות השלמת הכנסה. (3) מהווה כיום מוסכמה המקובלת בישראל ובמדינות רבות, ועל כן מאפשר לבחון מגמות לאורך זמן ולהשוות בין מדינות. (4) משקף נתון אובייקטיבי אשר אינו משתנה בהתאם להעדפותיו או הערכותיו של הפרט. אולם, לצד יתרונות אלו, לשיטת קו העוני מספר מגבלות, העיקריות מבניהן: (1) העדר לגיטימיות ציבורית – השיטה המקובלת אינה נסמכת על טיעונים או הסברים מהותיים הניתנים לדיון והצדקה ציבורית באשר לקביעה היכן עובר הקו; (2) חד-ממדיות – השיטה הרשמית מתמקדת בהיבט אחד בלבד של החיים בעוני – הכנסה.

על פי גישות אחרות, על אף שמחסור בהכנסה יכול להיות גורם לעוני, הוא אינו מה שמגדיר אותו. למשל, על פי גישת היכולות של אמרטיה סן, עוני במהותו הוא מחסור משמעותי ביכולת לממש מגוון תפקודים אנושיים (functionings) הנתפסים כחלק מהותי מקיום חברתי³. תפקודים אלו כוללים הן מרכיבים אבסולוטיים כגון, היכולת לחיות חיים בריאים, והן מרכיבים יחסיים, כגון, היכולת לקחת חלק בחיים החברתיים והפוליטיים. הכנסה, על פי סן, היא רק אחד האמצעים המאפשרים מימוש של יכולות.

גישה נוספת, המאגדת מספר הגדרות לעוני, היא גישת המשאבים (resourcism) המיוחסת לג'ון רולס⁴. על פי גישה זו, עוני הוא מחסור משמעותי ב"טובין חברתיים בסיסיים" (primary social goods), שהם המשאבים הנחוצים לכל אדם על מנת להתקיים באופן אוטונומי כחלק מחברה. משאבים אלו כוללים זכויות, משאבים כספיים ואת הבסיסים החברתיים לכבוד עצמי. ברוח גישת המשאבים, הסוציולוג הבריטי פיטר טאוונסנד הציע את ההגדרה הבאה:

² באופן מדויק יותר – נהוג בישראל להשתמש בממד המתייחס לנפשות תקניות המשקף את העלות השולית הפוחתת של תוספת נפשות למשק הבית.

³ Sen (1999)

⁴ Rawls (1971)

*Individuals, families and groups in the population can be said to be in poverty when they lack the resources to obtain the type of diet, participate in the activities and have the living conditions and the amenities which are customary, or at least widely encouraged or approved in the societies to which they belong. Their resources are so seriously below those commanded by the average family that they are in effect excluded from the ordinary living patterns, customs, and activities*⁵.

ההגדרות של סן וטאונסנד משקפות הסכמה רחבה, המובעת בין השאר בהגדרות של UNESCO וה-UNDP, כי לא ניתן להתייחס רק להיבט הכספי בהקשר של עוני. עוני הוא גם עניין חברתי, פוליטי ותרבותי.⁶

מה שמשותף לכל ההגדרות שהוזכרו, הוא הרעיון שעוני, ביסודו, הוא מצב של מחסור, אבסולוטי או יחסי, ביחס למגוון של ממדים המרכיבים חיים אנושיים נאותים. ההגדרות נבדלות באופן בו הן ממשיגות ומפרטות את אותם ממדים (למשל, יכולות לעומת משאבים).

על מנת לבחון מחסורים בתחומי חיים שונים יש צורך בגישה רב-ממדית לעוני. בשנים האחרונות היה המושג "עוני רב-ממדי" מושא לדיון בקרב כלכלנים, משפטנים ומומחים למדיניות מישראל וממדינות אחרות.⁷ למרות ניסיונות שונים שנעשו להגדיר מהם היכולות והתפקודים המרכיבים חיים נאותים, סן עצמו נמנע מלהתייחס לרשימה כזו או אחרת בטענה שניסיון כזה לא יכול להיעשות ללא הליך של דיון ציבורי. בשנים האחרונות נעשו מספר ניסיונות לשלב מחקר השתתפותי בפיתוח מדדים רב-ממדיים. לפיכך, להלן יוצגו מספר דוגמאות למדדי עוני מהעולם המיישמים את הגישה הרב-ממדית, בדגש על כאלה שעושים שימוש ברכיבי מחקר השתתפותיים.

מדדי עוני רב-ממדיים – דוגמאות מרכזיות

מדד האו"ם⁸: ה-Multidimensional Poverty Index (MPI), שפורסם לראשונה בשנת 2010, פותח על ידי Oxford Poverty & Human Development Programme (UNDP) United Nations Development Programme Initiative (OPHI) במטרה לאמוד עוני במדינות עניות, וכיום 105 מדינות נכללות במדד. ה-MPI מתבסס על מדד הפיתוח האנושי של האו"ם (HDI) Human Development Index, עבודתם של אמרטיה סן ומחבוב אל-חאק, הנמדד בכמעט כל המדינות בעולם ומחלק אותן לרמות פיתוח שונות בהתבסס על שלושה ממדים - חינוך, בריאות ורמת מחייה. ה-MPI משתמש בממדים אלו, אך מכיל מספר רב יותר של אינדיקטורים (2 בחינוך, 2 בבריאות ו-6 ברמת מחייה, במקום אינדיקטור אחד בכל ממד, למשל: נוכחות ילדים בבית-ספר, תמותת ילדים במשפחה, מי שתייה בטוחים). מספר האינדיקטורים הופך את ה-MPI למדד רחב יותר ופחות מוטה, אך מגביל את המדידה שלו למדינות שעבורן קיימים נתונים עבור האינדיקטורים השונים. עבור כל אינדיקטור מתקבל ניקוד בינארי של מחסור (1) או היעדר מחסור (0), ומשקל כל האינדיקטורים בכל ממד וכן כל ממד ביחס לאחרים הוא שווה.

⁵ Townsend (1979).

⁶ www.unesco.org/new/en/social-and-human-sciences/themes/international-migration/glossary/poverty

www.undp.org/poverty

⁷ לדוגמא: גוטליב ופרומן (2012); קיין (2014).

⁸ להרחבה: <https://ophi.org.uk/multidimensional-poverty-index/>

US-MPI⁹: ניסיון ליישום המתודולוגיה של Foster ו-Alkire, ממפתחי ה-MPI, בארה"ב, תוך התאמת המדד ושימוש בסקר מקיף בקרב משקי בית במדינה. המדד מורכב מארבעה ממדים בהם נאמדת רמת המחסור והם: בריאות, מחייה (היכולת להתפרנס על מנת לעמוד ברמת חיים מכובדת), רמת חיים ודיוור. המדד כולל אינדיקטורים העדר ביטוח רפואי (בריאות), מצב תעסוקתי (מחייה), הכנסה מתחת קו העוני (רמת מחייה) וצפיפות דיוור (דיוור). שיעור האמריקאים הנמצאים בעוני על פי מדד זה עומד על 26.6%, בהשוואה ל-12.8 על פי המדד הרשמי המבוסס על הכנסה בלבד.

(Bossert, Chakravarty and D'Ambrosio (2013): מדד אירופאי למחסור חומרי (פן אחד של עוני רב-ממדי), שעושה שימוש בעמדות ציבור בקביעת משקולות האינדיקטורים. המדד מכיל 10 אינדיקטורים, שנבחרו על בסיס יעדי הצמיחה של האיחוד האירופי לעשור 2010-2020 (למשל: פיגור בתשלומי חשבונות חודשיים על חשמל/מים/גז וכו'), העדר יכולת לחימום נאות של הבית, היעדר יכולת כלכלית לארוחה עם בשר/עוף/דגים לפחות פעם ביומיים). משקול האינדיקטורים מתבסס על שיעור האנשים שהגדירו כל אחד מהצרכים הללו כ"הכרחי לחלוטין - לא ראוי שמישהו יצטרך להסתדר ללא זה", במסגרת סקר עמדות שנערך בקרב תושבי אירופה ובו נתבקשו המשתתפים לדרג את רמת החשיבות של צרכים שונים להתפתחות על פי הנורמות המקובלות לקיום בכבוד בארצם (למשל: יכולת חימום הבית דורגה כהכרחית לחלוטין על ידי 62% מהמשתתפים, ואילו יכולת כלכלית לארוחה עם בשר/עוף/דגים לפחות פעם ביומיים על ידי 43%)¹⁰. שיעורי המחסור החומרי במדינות אירופה השונות חושבו באמצעות נתונים מסקר אירופאי תקופתי (EU-SILC), והמדינות השונות דורגו על פי רמת המחסור החומרי בהן ורמת העוני על פי הכנסה בהן (1 – המצב הטוב ביותר, 27 – הגרוע ביותר). נמצאו הבדלים משמעותיים בדירוגים שקיבלו מדינות שונות ברמת המחסור החומרי היחסי ובין רמת עוני ההכנסה היחסי: ברוב המדינות הוותיקות באיחוד האירופי נמצאו שיעורי מחסור חומרי נמוכים יחסית לעומת שיעורי עוני הכנסה גבוהים יחסית (למשל באנגליה שדורגה במקום ה-19 מבחינת עוני הכנסה אך במקום ה-9 בלבד מבחינת מחסור חומרי), ואילו ברוב המדינות החדשות באיחוד האירופי נמצאו שיעורי מחסור חומרי גבוהים יחסית לעומת שיעורי עוני הכנסה נמוכים יחסית – עקב התפלגות ההכנסות הנמוכה בהן (למשל בסלובקיה שדורגה במקום ה-3 בלבד מבחינת עוני הכנסה אך במקום ה-19 מבחינת מחסור חומרי).

The Individual Deprivation Measure¹¹: מדד ה-IDM פותח במסגרת מחקר השתתפותי עם אוכלוסיות עניות בשש מדינות עניות באפריקה ובדרום מזרח אסיה. העיקרון הבסיסי שהנחה את יצירת המדד הוא שיש לקבוע את הממדים המרכיבים את המדד כמו גם את המשקל היחסי שלהם באמצעות תהליך של דיון ציבורי השתתפותי, שנועד לחשוף את התפיסות וההאמנות של אנשים החיים בעוני לגבי הממדים המרכזיים עבורם. תהליך זה כלל שני שלבים: יצירה של מאגר ראשוני של 25 ממדים עם אינדיקטורים שונים על בסיס מחקר השתתפותי איכותני וסקירת ספרות; דירוג ובחירה של 15 מתוך 25 הממדים במחקר השתתפותי כמותי. המדד הסופי משתמש באינדיקטורים

⁹ Dhongde and Haveman (2014)

(2007) TNS Opinion & Social.¹⁰ להרחבה:

http://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/archives/ebs/ebs_279.pdf

(2015) Bessel¹¹

מקובלים כמו גם באינדיקטורים ייחודיים שנועדו לתת משקל למאפיינים ייחודיים של עוני הקשורים למגדר ולגיל, ובמסגרת שקילה אשר נותנת משקל רב יותר לממדים הנחשבים למשמעותיים יותר כפי שאלו נקבעו על ידי המשתתפים. תוצאות המחקר ההשתתפותי במדינות בהן פותח המדד הצביעו על 15 ממדים מרכזיים למדידת עוני רב-ממדי: מזון, מים, מחסה, תברואה, בריאות, חינוך, אנרגיה לבישול, יחסים במשפחה, בגדים/טיפול אישי, אלימות, תכנון משפחה, סביבה, קול בקהילה, שימושי זמן וכבוד וחופש מסיכון בעבודה.

מדד העוני הרב-ממדי של לתת¹²: מדד זה פותח ב-2014 על ידי מכון ERI וארגון לתת. מדד זה מגדיר עוני כמצב של מחסור משמעותי ביחס לצרכים ותנאי החיים החיוניים לקיום בכבוד. ספציפית, המדד אומד את מידת המחסור של משקי בית בהקשר של 5 ממדים המרכיבים את רווחתם של אנשים - דיור, חינוך והשכלה, בריאות, ביטחון תזונתי והיכולת להתמודד עם יוקר המחיה. המדד מעניק לכל משק בית ניקוד משולב הקובע האם הוא נמצא במצב של עוני חמור, עוני או העדר עוני, על בסיס מידת המחסור בה הוא נתון בכל אחד מהממדים. המדרג גובש על ידי תהליך חשיבה והתייעצות עם מומחים לבניה של נוסחת האינטגרציה.

לסיכום, מדדי עוני שונים מתבססים על תפיסות שונות לעוני. מדדים רב ממדים לעוני מנסים לתת תמונת מצב לגבי היכולות או המשאבים שיש לאנשים בתחומי חיים שונים. המשותף למדדים השונים הוא שהם מקיפים מספר תחומי חיים, ובשנים האחרונות מושם דגש על שילוב תהליכים השתתפותיים בפיתוח המדדים. יחד עם זאת, בכל מדדי העוני הרב-ממדיים הקיימים ההכרעה בסופו של דבר לגבי הקריטריונים לעוני מושפעת מאוד מהתפיסות של אלו שפיתחו את המדד. המטרה של המחקר הנוכחי היא להתבסס על גישות אלו ולפתח מדד עוני רב-תחומי בישראל – מדד המתייחס למגוון תחומי חיים, רגיש לקונטקסט של החברה הישראלית ו**מתבסס על התפיסה הנורמטיבית של הציבור לגבי מהו עוני**.

המחקר הנוכחי

המחקר הנוכחי כלל תהליך רב-שלבי לפיתוח מדד עוני רב-תחומי בישראל המבוסס באופן מוחלט על התפיסות של הציבור הישראלי לגבי עוני. הרעיון מאחורי פיתוח המדד הוא שמי שמכיר באופן הטוב ביותר את מאפייני העוני הם האוכלוסייה שנמצאת במצב של עוני, ולכן יש להיעזר בה בפיתוח האינדיקטורים, וכי עוני הוא בין השאר מושג נורמטיבי ועל כן יש להשתמש בציבור על מנת להגדיר אילו קריטריונים מגדירים אותו.

על מנת להגיע למטרה זו ערכנו מחקר בשלושה שלבים מרכזיים: מחקר ספרות, מחקר השתתפותי איכותני ומחקר השתתפותי כמותי.

בשלב הראשון של המחקר, סקרנו מדדי עוני רב-ממדיים ממדינות מפותחות במטרה למצוא אילו תחומי חיים ואינדיקטורים עולים כרלוונטיים לבחינה של מצבי מחסור ביחס לקיום בכבוד. תחומי החיים שעלו בשלב זה שימשו כמסגרת לשלב השני, שבו ערכנו מפגשי ציבור עם אנשים בעוני או על סף עוני. שלב זה התבסס על התפיסה כי מי

ERI (2018). להרחבה: [/https://www.latet.org.il/worlds/latet_change_awareness](https://www.latet.org.il/worlds/latet_change_awareness)

שמתאים ביותר לתאר את תופעת העוני בישראל הוא אותו החלק בציבור שחווה בעצמו מצב זה. המשתתפים במפגשי הציבור התבקשו לחשוב מהם הצרכים החיוניים לחיים בכבוד בכל אחד מתחומי החיים, לתת דוגמאות למחסור בשתי רמות (חיים בקושי וחיים בלתי-נסבלים) בכל אחד מהצרכים, ולגבש מדדים למדידת מצבי מחסור אלו. מדדים אלו עברו תהליך האחדה, סינון ושילוב עם האינדיקטורים שעלו מהספרות, ושימשו ליצירת מאגר ראשוני של אינדיקטורים.

בשלב השלישי של המחקר, השתמשנו במתודולוגיה ייחודית של מחקר השתתפותי כמותי על מנת לבדוק, באמצעות סדרה של סקרי ציבור במדגמים המייצגים את הציבור הכללי בישראל, אילו אינדיקטורים ושילובים של אינדיקטורים מהמאגר הראשוני מתאימים בעיני הציבור בישראל על מנת להגדיר משק בית כעני בישראל. כך למעשה, כל מצב (אינדיקטור או שילוב של אינדיקטורים) שנכנס למדד הסופי הוצג בסקר ציבור וזוהה כמתאים לקבוע שמשק הבית הוא עני על ידי רוב המשתתפים בסקר. בדרך זו, בעוד המשימה של גיבוש מאגר אינדיקטורים רב-ממדי ומגוון הושגה בעזרת אנשים בעלי הידע הקרוב והמעמיק ביותר לגבי איך נראה עוני בישראל, המשימה של גזירה מתוכם אילו מצבים מתאימים בפועל להגדרה של עוני הושגה בעזרת הסתמכות על ייצוג של רוב הציבור בישראל.

בעוד המדד הנוכחי ממשיך את המחקר העדכני בתחום בכך שהוא משתמש בתהליכים השתתפותיים על מנת לקבוע אילו תחומי חיים ואינדיקטורים רלוונטיים להגדרת עוני וצרכים להיכלל במדד, החידוש המשמעותי ביותר שלו הוא שהמתודולוגיה שלו מאפשרת לגזור באופן ישיר את הגדרת העוני מהתפיסות הנורמטיביות בישראל כפי שהן מיוצגות במחקר ההשתתפותי, וזאת בניגוד למדדים קודמים אשר השתמשו בתהליכי שיתוף ציבור בגיבוש רכיבים מסוימים בלבד המשפיעים על ההגדרה - כמו במקרה של Bossert et al 2013, אשר גזרו את משקל האינדיקטורים בעקיפין מתוך סקר עמדות; או במקרה של ה-IDM, אשר אמנם השתמשו ברכיבי מחקר השתתפותיים על מנת לבחור ממדים ולקבוע משקולות לממדים, אך לא בדקו עם שילובי האינדיקטורים שנוצרו מעבר לממדים השונים תואמים לתפיסות הציבור של מיהו עני. ככל הידוע לנו, אף מדד שנוצר עד כה לא שאל באופן ישיר את הציבור מהם הקריטריונים המספיקים לעוני, והתבסס בצורה ישירה כל כך כמו המדד הנוכחי על החלטות הציבור לגבי מי יוגדר כעני ומי לא.

בדו"ח זה יפורטו כל אחד משלבי המחקר, ובסופו יוצג מדד העוני הנורמטיבי הרב-תחומי.

שלב ראשון בפיתוח ממד עוני נורמטיבי רב-תחומי – סקירת ממדי עוני רב-

ממדיים

בשלב הראשון של פיתוח ממד עוני נורמטיבי רב-תחומי, נערכה סקירה מקדימה של ממדי עוני רב-ממדיים. הסקירה כללה בחינה ראשונית של 40 ממדים, שמתוכם נבחרו 14 ממדי עוני רב-ממדיים הרלוונטיים למדינות עשירות (אירופה וארה"ב). ממדים אלו נבחנו לעומק, ושימשו לצורך מיפוי ראשוני של תחומי חיים ואינדיקטורים. להלן מוצגים הממצאים העיקריים לגבי מאפייני הממדים, וכן של מיפוי התחומים והאינדיקטורים.

סקירת ממדים - ממצאים עיקריים

מאפייני הממדים

- כל ממדי העוני הרב-ממדיים שנסקרו יוצאים מתוך התפיסה כי עוני הינו תופעה מורכבת ומכאן כי יש להעריך את מידת העוני על פי יותר מאינדיקטור אחד. רובם ככולם אוחזים בעמדה כי יש להשתמש לא רק באינדיקטורים הבוחנים את המצב בפועל, אלא גם בכאלו הבודקים את האפשרות לצאת מעוני (גישת ה-Capabilities & Functionings¹³).
- 9 מתוך 14 הממדים שסקרנו לעומק, נעשו במטרה עיקרית של קידום המחקר האקדמי בתחום. 5 מתוך 14 המחקרים נעשו כחלק מפיתוח מדיניות ציבורית.
- כל המחקרים בחרו אינדיקטורים מתוך סקרים קיימים המועברים מדי שנה במדינות שונות (למשל ה-Panel German Socio-Economic או ה-EU-SILC). איסוף הנתונים בהתאם היה מתוך מאגר הנתונים של סקרים אלו. למעשה, המצב שנוצר הוא שכל הממדים מתבססים על אותם אינדיקטורים (בהרכב כזה או אחר).
- כמעט בכל המחקרים קבעו החוקרים את משקול האינדיקטורים על פי שיקולים פנימיים. רק במחקר אחד, שהוצג להלן (Bossert et al 2013), קביעת המשקולות היחסיים של האינדיקטורים השונים בממד נעשתה בהתבסס על נתונים מסקר עמדות הציבור¹⁴.
- הרוב המכריע של המחקרים כלל אינדיקטורים אובייקטיביים וסובייקטיביים גם יחד מבוססי דיווח עצמי.

מיפוי תחומי חיים – שיטה וממצאים עיקריים

אחת המטרות של סקירת הספרות הייתה לבחור את תחומי החיים בהם נתמקד בממד העוני. תהליך המיפוי של תחומי החיים בממדים השונים נערך על פי העקרונות של איחוד רעיונות דומים מחד והבלטת הייחודיות של ממדים שונים בבחירת והגדרת התחומים מאידך. בסוף התהליך סווגו 15 תחומים שונים. מספר התחומים בממד נע בין 0-

¹³ Sen (1999)

¹⁴ Bossert, Chakravarty and D'Ambrosio (2013)

8 (3 מדדים כללו אינדיקטורים ללא חלוקה לתחומים), כאשר השכיח היה 6 תחומים (5 מדדים). סידרנו את התחומים על פי מידת השכיחות שלהם (מספר הפעמים שהופיעו במדדים השונים), איחדנו תחומים קרובים, והגענו לרשימה של 9 תחומים שנמצאו רלוונטיים עבור המדד הנורמטיבי. תחומים אלה מוצגים להלן:

- בריאות
- מצב כלכלי ורכוש
- חינוך והשכלה (מבוגרים וילדים)
- דיור ותשתיות
- תעסוקה
- חברה וקהילה
- אושר ופנאי
- מזון
- אחר / כללי

מיפוי אינדיקטורים לעוני – שיטה וממצאים עיקריים

בשלב הראשון ערכנו רשימה של כל האינדיקטורים מ-14 המדדים שנבחרו. כל אינדיקטור שויך לתחום המאפיין אותו. בסך הכל סווגו 184 אינדיקטורים ל-9 תחומים. בתוך כל תחום, איחדנו אינדיקטורים שהיו זהים זה לזה או בעלי משמעות דומה. בסופו של דבר נותרנו עם רשימה של 71 אינדיקטורים, מסודרים על פי מידת השכיחות שלהם (מספר ההופעות שלהם במדדים השונים). להלן מוצגים עשרת האינדיקטורים השכיחים ביותר:

<u>שכיחות</u>	<u>אינדיקטור</u>
9	רמת השכלה/שנות לימוד/הכשרה
8	מוגבלות
8	מצב בריאותי כללי
7	רמת הכנסה
6	מצב פיסי (רעוע, ליקויים וכו') של הבית
6	חופשה
6	אבטלה/אי תעסוקה
6	ארוחות עם בשר/עוף/דגים או צמחוני
5	רעשים מהשכנים או מהרחוב
5	פשע, אלימות או ונדליזם באזור/ סביבה לא בטוחה

השלב הבא של המחקר כלל מחקר השתתפותי איכותני שמטרתו היה לייצר מאגר אינדיקטורים הרלוונטיים לחוויית העוני בחברה הישראלית לכל אחד מתחומי החיים שסווגו במחקר הספרות. מאגר האינדיקטורים הראשוני עבור המדד היה שילוב של האינדיקטורים שעלו ממדדים קיימים בספרות ואינדיקטורים שעלו במפגשי הציבור.

שלב שני בפיתוח ממד עוני נורמטיבי רב-תחומי – מחקר השתתפותי איכותני

השלב השני בפיתוח ממד עוני נורמטיבי רב-תחומי כלל סדנאות להיוועצות עם הציבור, שהתקיימו במהלך חודשים דצמבר 2017 וינואר 2018. הסדנאות כללו משתתפים אשר נמצאו מתחת או על סף קו העוני ושימשו כאינפורמנטים על חווית העוני בישראל, על פי התפיסה כי מי שמכיר עוני בצורה הטובה ביותר הם אלו שחוו מצב זה. בסך הכול התקיימו שמונה סדנאות בקרב אוכלוסיות שונות (יהודית כללית, חרדית וערבית) במרכז, דרום וצפון הארץ.

מפגשי הציבור – מטרות ורקע מושגי

לשלב ההיוועצות בציבור הוצבו שלוש מטרות עיקריות במסגרת הפרויקט:

1. **יצירת מאגר רחב של אינדיקטורים חדשים הרלוונטיים לחברה הישראלית, במקביל לאלו שעלו בסקירת הספרות.** המשתתפים בסדנאות, כאנשים שחוו עוני או היו עדים מקרוב לעוני, שימשו כאינפורמנטים על מאפייני העוני בישראל והציעו מגוון רחב של מדדים לחוויית העוני בישראל של ימינו.
2. **לבחון את המשותף והשונה בתפיסות העוני בין קבוצות אוכלוסייה שונות.** הקבוצות נבחרו במחשבה על מרקם החברה הישראלית ועל ההבדלים בתפיסות הנורמטיביות ביניהן. המטרה הייתה לזהות את אינדיקטורים הרלוונטיים לזיהוי חיים בקושי או חיים בלתי נסבלים בכמה שיותר קבוצות בחברה הישראלית, וכן לאתר היכן מצבים דומים נבדלים באופן שבו הם נתפסים על ידי קבוצות אוכלוסייה שונות, ולכן פחות מתאימים לשמש בממד עוני כללי לחברה הישראלית.
3. **קביעת סולמות פנימיים עבור האינדיקטורים על הרצף שבין חיים בכבוד, דרך חיים בקושי ועד לחיים בלתי נסבלים.** המשתתפים התבקשו למקם את המדדים שהעלו על הרצף בין שלושת מצבים אלו, וכן לייצר שאפשר סולמות מלאים הכוללים את שלושת הרמות עבור כל מדד. המטרה הייתה לקבל מהמשתתפים תמונה מורכבת של תופעת העוני, וכן להבין היכן עובר הגבול בין דרגות שונות של מחסור/היעדר מחסור.

השימוש במדרג של "חיים בכבוד", "חיים בקושי" ו"חיים בלתי-נסבלים" התבסס על רעיונותיה של מרתה נוסבאום, שפיתחה את גישת היכולות של אמרטיה סן לעוני ולהתפתחות אנושית¹⁵. בעקבות נוסבאום, הגדרנו שני ספים של קיום אנושי: **קיום בסיסי**, מצב שבו מתקיימים התנאים המינימאליים הדרושים לקיום פיזי נאות ובטוח, ו**קיום בכבוד**, מצב שבו מתקיימים התנאים המינימאליים הדרושים על מנת לקיים חיים חברתיים, כלכליים ותרבותיים ראויים (כפי שהם נתפסים על ידי מרבית האוכלוסייה בחברה מסוימת). משני ספים אלה גזרנו שלוש רמות של קיום אנושי: קיום בכבוד (ולמעלה מזה), קיום בסיסי (אך לא בכבוד), וקיום מתחת לבסיסי. כאמור, בבואנו לאסוף אינדיקטורים מקבוצות שיתוף הציבור, המשגנו את שלוש רמות אלו במושגים "חיים בכבוד", "חיים בקושי" ו"חיים בלתי-נסבלים". ההנחה שהנחתה אותנו הייתה שהמדדים שיעלו תחת הקטגוריה של חיים בלתי-נסבלים יהוו אינדיקטורים לעוני

¹⁵ Nussbaum (2011)

ברמות חמורות יותר ובסבירות גבוהה יותר, ואילו המדדים שיעלו תחת הקטגוריה של חיים בקושי יהוו אינדיקטורים לעוני ברמות מתונות יותר ובסבירות בינונית.

הרכב הקבוצות

קיימו קבוצות מיקוד בקרב אוכלוסיות בעוני או על סף עוני בישראל. נבחרו למחקר משתתפים מ-3 קבוצות תרבותיות משמעותיות בחברה הישראלית (יהודים חרדים, יהודים לא חרדים¹⁶, ערבים), מגוונים מבחינה גאוגרפית (פריפריה אל מול מרכז) ומבחינת מצב תעסוקה (מועסקים ולא מועסקים). הקבוצות כללו אנשים בוגרים בלבד בין גיל 20 ל-60. גיוס המשתתפים נשען על הדיווחים העצמיים של המשתתפים לגבי הכנסות הנטו שלהם בשקלול מספר הנפשות החיות במשק הבית (דיווח לגבי נתונים אובייקטיביים) לצורך חישוב הכנסה נטו לנפש סטנדרטית, כמו גם על התפיסה הסובייקטיבית של המשתתפים את מצבם הכלכלי. רק משתתפים שדיווחו שהכנסתם לנפש תקינה במשק הבית הייתה סמוכה או מתחת לקו העוני¹⁷, וענו כי לתפיסתם הם מתחת לקו העוני (הרבה מתחת לממוצע או מתחת לממוצע) נכללו בקבוצות המיקוד. השימוש בשאלה הסובייקטיבית נועד לוודא כי לא מגויסים משתתפים אשר יש להם מקורות הכנסה אחרים שאינם מדווחים עליהם (כגון הכנסה בשחור או קבלת תמיכה) ואינם נמצאים למעשה במחסור כלכלי.

פירוט הקבוצות

קבוצה	אוכלוסייה	מגדר	אזור/יישוב	מצב תעסוקתי
1	יהודית-כללית	גברים ונשים	מרכז	מועסקים
2	יהודית-כללית	גברים ונשים	מרכז	לא מועסקים
3	יהודית-כללית	גברים ונשים	קריית ים	מועסקים ולא מועסקים
4	יהודית-כללית	גברים ונשים	אשקלון	מועסקים ולא מועסקים
5	חרדית	נשים	ירושלים	מועסקים ולא מועסקים
6	חרדית	גברים	מרכז	מועסקים ולא מועסקים
7	ערבית	נשים	לוד	מועסקים ולא מועסקים
8	ערבית	גברים	עראבה	מועסקים ולא מועסקים

דגשים נוספים

- בכל קבוצה היו כ-10 משתתפים, ובסך הכול בכל קבוצת אוכלוסייה היה מספר שווה של נשים וגברים.
- כל המשתתפים קיבלו תווי שי על סך 200 ₪ בתמורה להשתתפותם.
- בפועל, בקבוצות הערבים היו מוסלמים בלבד. קבוצת היהודים הכללית (יהודים לא חרדים) כללה שילוב של יהודים חילוניים ויהודים מסורתיים.
- בחברה הערבית ובחברה החרדית נבחרו קבוצות הומוגניות מגדרית (קבוצות נפרדות לנשים ולגברים), על מנת להתאים לקודים התרבותיים בחברות אלו, ולאפשר שיח גם על היבטים של עוני הייחודיים לכל מגדר.

¹⁶כינון להלן "קבוצה יהודית כללית"

¹⁷על פי קו העוני של המוסד לביטוח לאומי בשנת 2015, שעמד על כ-2500 ₪ לנפש תקינה. ראה:

https://www.btl.gov.il/Publications/oni_report/Documents/oni2015.pdf

- טווח הגילאים של המשתתפים נע בין 20 ל-60.
- חלק מהסדנאות התקיימו במתנ"סים וכללו שימוש במצגת וגיליונות נייר גדולים ברחבי החדר, בעוד שחלק מהסדנאות התקיימו באירוח ביתי בהן המשתתפים קיבלו את ההסברים בעל פה והעבודה האישית נעשתה על דפדפות במקום גיליונות גדולים.

איסוף הנתונים במסגרת מפגשי הציבור - מתודולוגיה

הסדנאות נערכו תחת הכותרת: "מה הכרחי לחיים בישראל כיום?" כל סדנא ארכה כשעתיים. בשלב הראשון של הפעילות בסדנא הוסבר למשתתפים כי מכון ERI עורך יחד עם ביטוח לאומי מחקר בניסיון להבין מה חשוב לחיים בישראל של ימינו. הוסבר למשתתפים כי מטרת הסדנא הינה ליצור מדד עוני ייחודי לישראל, המתבסס על חוויות החיים בישראל 2017-2018, כפי שהיא באה לידי ביטוי במגוון תחומים מעבר לרמת ההכנסה. הוסבר למשתתפים כי הם יתבקשו לחלוק מניסיונם לגבי מרכיבי חיים בישראל המאפיינים חיים בכבוד, חיים קשים, וחיים בלתי נסבלים, בדגש על מאפייני חיים קשים וחיים בלתי נסבלים. הוסבר להם באופן תמציתי כיצד מנסחים חוויה באופן מדיד, וכיצד ניתן לייצר סולמות מדידה לדירוג החוויות בין חיים קשים לבלתי נסבלים.

מהלך העבודה בסדנא

1. סבב ראשון – הסבר כללי והתנסות ראשונית מונחית בקבוצה בהעלאת מדדים כלליים לחיים בקושי וחיים בלתי-נסבלים.
2. סבב שני – עבודה אישית על מדדים לחיים בקושי ולחיים בלתי נסבלים בכל תחום ותחום, ללא התייעצות עם הקבוצה.
3. סבב שלישי – עבודה בזוגות במטרה לאחד את המדדים ולבנות סולמות לכל מדד, מחיים בכבוד לחיים בלתי-נסבלים (למשל: אפשרות לעבוד מבחינת בריאות נפשית ופיסית / קושי נפשי או פיזי שלא מאפשר לעבוד / התדרדרות במצב הבריאותי עד לפסילת האפשרות לעבוד ע"י רופא תעסוקתי).
4. סבב רביעי – עבודה בקבוצה במטרה להגיע להסכמה ולאחד מדדים וסולמות בכל נושא בכל אחד מהתחומים.
5. סבב חמישי – התייחסות בקבוצה לנושאים מהספרות שלא קיבלו ביטוי, דיון בהם והוספתם לרשימת המדדים.

דגשים מהעברת הסדנאות

בסך הכול, שיתוף הפעולה של המשתתפים היה גבוה מאוד. ניכר כי משתתפים רבים חוו חוויות אישיות הכרוכות במצוקה כלכלית ובתחושת חוסר אונים, וכי העבודה האישית אפשרה העלאה של מדדים שלא עלו קודם לכן בפורום המשותף. כמו כן בסבב הרביעי, כאשר המשתתפים הציגו את המדדים בפורום הקבוצתי, עלו תפיסות שונות לגבי דירוג של מדדים שונים כחוויות בלתי-נסבלות או קשות (למשל: "קיומם של חובות" הוצג בקרב משתתפים בסדנא גם כמאפיין של חיים בלתי-נסבלים, וגם של חיים קשים). הדבר אפשר דיון ומעבר מפרספקטיבות אישיות וסובייקטיביות יותר לדירוג בעל אובייקטיביות רבה יותר (על פי דעת הרוב בכל קבוצה).

עיבוד נתוני סדנאות שיתוף הציבור - מתודולוגיה

התוצר הגולמי של סדנאות שיתוף הציבור היה קובץ שכלל דוגמאות לחיים בלתי נסבלים, חיים בקושי וחיים בכבוד בכל אחד מתחומי החיים (מזון, בריאות, חינוך והשכלה וכדומה) עבור כל אחת מהקבוצות (חברה יהודית-כללית, חברה ערבית וחברה חרדית).

בשלב הראשון, הדוגמאות בכל תחום מוינו לנושאים שונים (למשל: ויתור על תרופות, יכולת קניית מזון, צפיפות הדיור, וכדומה), וסודרו בכל נושא על פי שלושת הרמות שיוחסו להן (חיים בלתי-נסבלים, חיים בקושי וחיים בכבוד). למרות שעלו מגוון דוגמאות נוספות בתחום "אחר/כללי", נמצא כי דוגמאות אלו התאימו לרעיונות שעלו בתחומים הקיימים והוא אוחד עם האחרים (כך שנתרו 8 תחומים).

בשלב השני, נעשה תהליך של עיבוד הדוגמאות השונות בכל נושא לידי אינדיקטורים לעוני. תהליך העיבוד כלל את תתי-השלבים הבאים:

1. בכל אחת משלושת הרמות בכל נושא הואחדו יחד הדוגמאות הספציפיות לאינדיקציה כללית יותר (למשל: הדוגמאות "צ'קים חוזרים", "הרשאות חוזרות מהבנק" ו"אי משיכה בכספומט" הפכו ל"הפסקת אשראי בנקאי" והדוגמאות "חיים על ביטוח לאומי", "פונים למסגד לקבל תרומות" "לפרסם פוסט בפייסבוק שצריך עזרה" הפכו ל"הסתמכות על עמותות/קצבה מביטוח לאומי/ עזרה ציבורית").
2. במקרים של חוסר הסכמה בין קבוצות מיקוד שונות לגבי איזו רמה משקפת דוגמא מסוימת, התקבלה הכרעה על ידי שקלול כלל הדוגמאות באותו נושא, שכיחותן ועוצמתן (למשל: "ויתור על תרופות יקרות" נתפס בקבוצת מיקוד אחת כדוגמא לחיים בלתי-נסבלים ובאחרת כדוגמא לחיים בקושי, אולם רוב הדוגמאות האחרות באותו נושא לחיים בלתי-נסבלים היו חמורות יותר – כגון "ויתור קבוע על תרופות" – ולכן הוחלט לדרג את "ויתור על תרופות יקרות" כאינדיקציה לחיים בקושי). הדוגמאות שעלו תחת חיים בכבוד סייעו לקבוע מה לא נכלל בחיים בקושי.
3. סוננו נושאים ש-(א) לא היו להם יותר משתי דוגמאות לכל היותר (ב) היו שונים משמעותית מהאינדיקטורים בספרות, ו-(ג) לא היו בעלי משמעות ברורה (למשל: "הילדים הגדולים רוצים לעזוב את ישראל" ללא הסבר נוסף).

4. נספרו הדוגמאות שעלו בכל נושא (סך כל הדוגמאות בשלוש הרמות של חיים בלתי-נסבלים, חיים בקושי וחיים בכבוד). עבור כל נושא נבדקה השכיחות שלו בכל אחת מקבוצות האוכלוסייה (מספר הדוגמאות שעלו בכל קבוצת אוכלוסייה בכל שלוש הרמות בנושא זה), והשכיחות בסך הכול בכל קבוצות האוכלוסייה יחד. הודגשו נושאים שהופיעו בשכיחות גבוהה בקרב המשתתפים (בקבוצת אוכלוסייה אחת או בכל קבוצות האוכלוסייה ביחד), על פי הקריטריונים הבאים:

- בחברה היהודית-כללית (40 משתתפים סך הכול) – 8 דוגמאות לפחות
- בחברה הערבית (20 משתתפים סך הכול) – 4 דוגמאות לפחות
- בחברה החרדית (20 משתתפים סך הכול) – 4 דוגמאות לפחות
- בכלל האוכלוסייה – 8 דוגמאות לפחות, כשדוגמה הופיעה לפחות פעם אחת בכל קבוצות אוכלוסייה (חרדים, יהודים לא-חרדים, ערבים).

קריטריונים מספריים אלו גובשו במהלך העבודה, ומשקפים הערכה של רף הדוגמאות שמעליו כבר לא ניתן להתעלם משכיחות העלאת הנושא. במילים אחרות, הרף המתואר לעיל היווה תנאי מספיק להכללת האינדיקציות ברמות השונות באותו נושא ברשימת האינדיקטורים. עם זאת, הוא לא היה רף הכרחי; גם נושאים שהדוגמאות שלהם הופיעו בשכיחות נמוכה יותר יכלו לתרום אינדיקטורים למאגר הכללי, זאת אם צוות החוקרים תפס אותם כלוכדים מצבי מחסור משמעותיים וייחודיים שסביר ששכיחותם תהיה נמוכה, או אם הם התלכדו עם אינדיקטורים ידועים מהספרות, או אם היו להם דוגמאות (מועטות נוספות) מנושא קרוב אחר (למשל: דוגמאות לחוויות של עוני במפגש הילד/ההורה עם ביה"ס הופיעו רק חמש פעמים ברמת כלל אוכלוסיית המחקר, אך היו קרובות רעיונית לדוגמאות שעלו סביב הקושי לממן את ההוצאות הנלוות עבור המסגרת החינוכית של בית הספר).

ניתן לראות את הטבלאות המסכמות את התוצרים ממפגשי הציבור בנספח מספר 2.

מסקנות כלליות לגבי האינדיקטורים שהועלו במפגשי הציבור

התרומה העיקרית של מפגשי הציבור היתה הרחבה ודיוק של אינדיקטורים הקיימים בספרות ובחינה של הבדלים בביטוי עוני בקבוצות אוכלוסייה שונות. בהקשר זה, המטרה היתה לדאוג שבכל אחד מהתחומים יהיו אינדיקטורים המאפיינים מחסור באותו תחום באוכלוסיות השונות. כך, גם אם יהיו אינדיקטורים הרלוונטיים יותר לאוכלוסייה אחת, ואחרים לאחרת, בסך הכל המדד יאפשר לתפוס מצבי עוני בקרב האוכלוסייה הכללית על כל גווניה. בחלק הבא יוצג סיכום של ההבדלים בין מאפייני העוני כפי שעלו במפגשי הציבור לאלו מהספרות וההבדלים שהתגלו בין האוכלוסייה הכללית, החרדית והערבית בישראל מבחינת מאפייני עוני.

השוואה בין הנושאים והאינדיקטורים שעלו במפגשי הציבור לאינדיקטורים מהספרות - מתוצרי מפגשי הציבור עולה תמונת מצב ישראלית עדכנית בכל אחד מהתחומים. הנושאים והאינדיקטורים שעלו מייצגים: (1) נושאים ואינדיקטורים דומים או זהים לנושאים ואינדיקטורים ממדדים אחרים (למשל: קושי לעמוד בתשלומים חודשיים,

צמצום בסוגי מזון, וכדומה¹⁸) (2) נושאים שאמנם נדונים בספרות המחקרית, אך קיבלו במפגשי הציבור משמעות ייחודית, שייטכן ומייצגים היבטים הרלוונטיים במיוחד לחברה הישראלית. כך עלו למשל ויתורים על קבלת טיפול רפואי עקב זמן המתנה ארוך או היעדר שירותים במקום המגורים. (3) נושאים שבדרך כלל אינם נכללים במדדי עוני. כך עלו, למשל, במפגשי הציבור חשיבות המשפחה המורחבת בתמיכה ובעזרה מעשית עם הילדים, נטל ההוצאות על חינוך פורמאלי ובלתי-פורמאלי, או חשיבות התדמית החברתית והקהילתית בחברה הישראלית.

השוואה בין תת-אוכלוסיות – נקודות הדמיון והשוני

תוצרי הסדנאות מאפשרים להבין בצורה טובה יותר את הדמיון בין חוויית העוני בקבוצות האוכלוסייה השונות. בסדנאות עלו מדדים רבים המשותפים לכלל קבוצות הציבור (ערבים, חרדים וקבוצה יהודית-כללית), כגון חובות, קושי להשתלב בקהילה והיעדר נגישות להשכלה. מעניין כי הילדים הם נקודת תורפה בכלל האוכלוסיות, והניסיון לגונן עליהם מחוויית עוני מורגש מאוד; הדבר בולט במיוחד בתחום החינוך, שקיבל מקום מאוד נרחב בכל הקבוצות, אולם גם בתחומים אחרים. כך, דוגמאות רבות התייחסו לאינטראקציה עם הילדים במשק הבית (למשל: ויתור על אוכל כדי שיהיה לילדים מה לאוכל, בושה מכך שצריך לבקש תרומות עבור הילדים, ועוד). בנוסף, ההשוואה לאחרים (ובפרט לקבוצת השווים) עולה כחוויה מהותית – העוני גרוע בהרבה כאשר חווים את הפער בין מה שיש לסובייקט ביחס לאחרים.

מהתוצאות עלו גם אינדיקציות להבדלים בביטוי של עוני בחברות השונות. במקרים מסוימים מדדים משותפים היו בעלי מאפיינים שונים בכל קבוצת אוכלוסייה. כך, למשל, בחברה החרדית נמצא מדרג הלוואות כספים הנוגע לקבלת כספים מגמ"חים, בעוד שבחברה היהודית הלא חרדית התקבל מדרג, גם הוא מתייחס להלוואות כספים, אולם זה כולל לרוב את הבנקים, חברות האשראי וכדומה. בנוסף, נמצאו הבדלים תפיסתיים בין קבוצות אוכלוסייה שונות לגבי מה נחשב חיים בלתי נסבלים או חיים בקושי. כך, למשל, בחברה החרדית צפיפות דיור גבוהה יותר נתפסה כנסבלת יותר מאשר בחברה היהודית הכללית. לבסוף, לצד מדדים משותפים, עלו גם מדדים ייחודיים בקבוצות האוכלוסייה השונות. למשל, היעדר היכולת לעזור לאחרים עלה בשכיחות גבוהה יותר באופן משמעותי בחברה החרדית כאינדיקציה לחיים בלתי נסבלים בתחום של חברה וקהילה, העדר מתנ"סים ופעילויות העשרה ובעיית נגישות לשירותים רפואיים עלה בעיקר מהמגזר הערבי.

יש להתייחס להבדלים באינדיקטורים בין האוכלוסיות השונות במשנה זהירות, שכן הם נגזרו משתי קבוצות בלבד מהחברה החרדית ומשתי קבוצות מהחברה הערבית. מספר זה של קבוצות ומשתתפים מאפשר אמנם לקבל אינדיקציה ראשונית לגבי הבדלים בתפיסות ומצבי עוני, אך אינו מאפשר ניתוח שיטתי של הבדלים בין הקבוצות. על מנת לקבוע ביתר ודאות מהם ההבדלים בין קבוצות האוכלוסייה השונות, יהיה צורך לערוך מחקר מקיף יותר המתבסס על מספר גדול יותר של משתתפים בכל קבוצה. יחד עם זאת, מטרת המחקר הנוכחי הייתה לפתח מדד המשותף לכלל האוכלוסייה הישראלית, ולכן לא העמקנו בהבדלים שנתגלו בין הקבוצות.

ניתן למצוא ניתוח של ההבדלים בין קבוצות האוכלוסייה השונות בנספח מספר 3.

¹⁸למשל: Bossert, Chakravarty & D'Ambrosio 2013

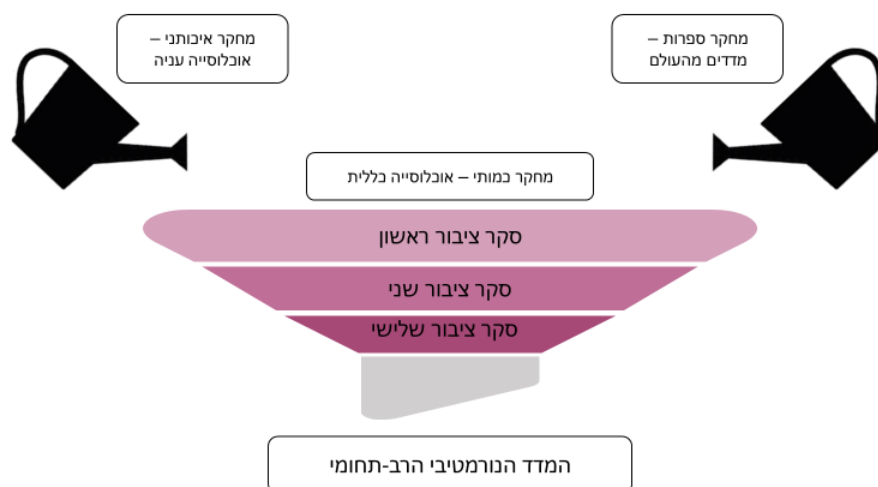
שלב שלישי בפיתוח מדד עוני נורמטיבי רב-תחומי – מחקר השתתפותי

כמותני

בחלק זה יתואר השלב השלישי של המחקר, שכלל את המחקר ההשתתפותי הכמותני. תוצר המחקר האיכותני היה מאגר של 89 אינדיקטורים – 8 תחומים, 4-8 נושאים בכל תחום, ועד 2 רמות בכל נושא ("חיים קשים" ו"חיים בלתי-נסבלים"). מאגר זה משקף תמונה עשירה ומגוונת לגבי חוויית העוני בישראל. יחד עם זאת, על מנת לשתף את כלל הציבור בישראל בקביעה של מיהו עוני, ועל מנת לאפשר מדידה יעילה של עוני בעתיד, היה צורך בסינון האינדיקטורים לידי כמות כזו ש: (א) תלכוד את הביטויים השונים של תופעת העוני; (ב) תהיה קטנה ככל הניתן, זאת לצורך מקסום השימושיות והיעילות של סקר רב-ממדי עתידי שייגזר מאינדיקטורים אלה. בנוסף, היה עלינו לנפות אינדיקטורים שמדידתם בסקר עתידי צפויה הייתה להיות בעלת מהימנות נמוכה. מלאכת הסינון נעשתה באמצעות שני שלבים: (1) סינון וטיוב מקדים של מאגר האינדיקטורים על סמך מחקר הספרות יחד עם הפעלה שיטתית של סט קריטריונים קשיחים (שהובילו להוצאה של חלק מהאינדיקטורים, להתאמה של חלק מהאינדיקטורים, ולהוספה של מספר קטן של אינדיקטורים מהספרות שלא עלו במחקר האיכותני), ו-(2) הרצה של סדרת סקרי ציבור.

האתגר שעמד לפנינו היה להגיע למספר מצומצם של אינדיקטורים אשר יהיה ניתן עבור כל קומבינציה שלהם (כלומר כלפי כל מצב עניינים) לסווג האם האדם המתאפיין באינדיקטורים אלה נמצא בעוני לפי השיפוט הנורמטיבי של האוכלוסייה בישראל. באמצעות שיטה זו אדם יסווג כעני רק אם רוב האוכלוסייה תופסת את מצבו כמשקף עוני. בסעיפים הבאים נפרט את תהליך יצירת המאגר הראשוני של האינדיקטורים על סמך המחקר האיכותני ומחקר הספרות, ולאחריו את המתודולוגיה והתוצאות של סדרת הסקרים, שתוצרה הוא מדד עוני רב-תחומי המבוסס על תפיסה נורמטיבית של הציבור בישראל. רצף התהליך מוצג בתרשים הבא:

יצירת מדד עוני הנורמטיבי הרב-תחומי – התהליך המלא:

יצירת מאגר אינדיקטורים ראשוני על סמך המחקר האיכותני וסקירת הספרות

התהליך כלל את השלבים הבאים:

1. סינון אינדיקטורים המבטאים מצבי חיים שאינם קשורים למחסור במשאבים כלכליים – המשתתפים בקבוצות שיתוף הציבור הונחו לתאר מאפייני חיים בלתי נסבלים וחיים בקושי, ללא הבחנה האם האינדיקטורים שהעלו מייצגים חוויות הקשורות ישירות למצבם הכלכלי, או לגורמים אחרים (כגון גורמים תרבותיים, אינדיבידואליים, וכדומה). היו שתי סיבות עיקריות לכך שלא ביקשנו מהם לתאר מאפייני עוני: (1) רצינו לקבל תמונה רחבה ככל האפשר של עוני מבלי להגביל את המשתתפים רק לאסוציאציות הקרובות של עוני (הכנסה, חשבונות וכדומה). (2) בשל רגישות הנושא ועל מנת להימנע מתחושות שליליות של המשתתפים נמנענו מלעשות שימוש במילה עוני. עם זאת, בבואנו למדוד עוני, חשוב להפריד מצבים המאפיינים עוני מבעיות חברתיות אחרות שאינן נגזרות בהכרח ממצב כלכלי (למשל: חולי, מצוקה פסיכולוגית, אפליה, וכדומה). לפיכך, בשלב זה סיננו אינדיקטורים שאינם נמנים על שלושת הסוגים הבאים:
 - א. אינדיקטורים למחסור בצורך שניתן היה למלא באמצעות משאבים כלכליים (למשל: קניית מזון או חוסר יכולת לממן השכלה)
 - ב. אינדיקטורים למחסור ביכולת או משאב שיש להם השלכות ישירות על המצב הכלכלי (למשל: העדר תעסוקה או רמת השכלה נמוכה)
 - ג. אינדיקטורים למחסור בשירותים שהמדינה הייתה יכולה לספק באמצעות הקצאת משאבים כלכליים, ולאדם פרטי יש קושי לספק – בדרך כלל עקב המצב הסוציאקונומי של היישוב בו הוא מתגורר או של קבוצת האוכלוסייה אליה הוא משתייך (למשל: העדר תחבורה ציבורית מספקת או שירותים רפואיים מספקים ביישובים ערבים).היכן שהיה אפשר, המרנו אינדיקטורים למצבי חיים שאינם קשורים בהכרח למחסור במשאבים כלכליים, למצבים דומים הקשורים במחסור במשאבים כלכליים (למשל: דוגמאות הקשורות למצוקות נפשיות ורגשיות נכללו באינדיקטור שכלל ויתורים על טיפולי בריאות הנפש עקב חוסר יכולת לשלם עבורם).
2. שימור אינדיקטורים אשר חופפים לאינדיקטורים המופיעים בספרות, ובעלי רמת הבחנה גבוהה – אינדיקטורים רבים שעלו במחקר האיכותני היו מקבילים או דומים לאינדיקטורים המופיעים בספרות. יש מספר יתרונות לשימוש באינדיקטורים המופיעים בספרות, במידה ואפשר לעשות זאת מבלי לאבד את המשמעות הייחודית של עוני בחברה הישראלית:
 - א. רמת מדידות ודיוק גבוהה - למשל, בקרב קבוצות שיתוף הציבור עלו אינדיקציות שונות להעדר יכולת לחופשה – העדר יכולת לחופשה משפחתית שנתית, העדר יכולת לנסוע לחופשה בארץ (עם/בלי הילדים), העדר יציאה בשבת ובחגים, וכו'. האינדיקטור שעלה במדדים מהעולם הוא יכולת משק הבית לממן חופשה שנתית של שבוע (D'Ambrosio et al 2011, EU) – אינדיקטור התופס את מרכיב היכולת ולא היציאה בפועל, את השתתפות כל משק הבית, ואת המדד הכמותי של חופשה שנתית שמשכה שבוע.

- ב. תוקף ומהימנות גבוהים – אינדיקטורים המופיעים בספרות, המבוססים ברובם על מחקרים קודמים, עברו תהליכי תיקוף ולעיתים ניתן למצוא לגביהם נתונים (מהימנות של הסקאלה, התפלגויות וכו').
- ג. רמת הבחנה גבוהה – אינדיקטורים המאפיינים עניים בתדירות גבוהה יותר באופן משמעותי מאשר לא עניים, למשל: ויתור על רכישת תרופה או טיפול רפואי נחוצים – אינדיקטור שנמצא כמאפיין כ-63% ממי שמצוי בעוני, לעומת כ-10% בלבד ממי שאינו מצוי בעוני (עפ"י מדד העוני הרב-ממדי של לתת, 2018). אינדיקטורים המופיעים בספרות ושלגביהם נמצאה רמת הבחנה גבוהה הועדפו על פני אינדיקטורים המופיעים בספרות ושלגביהם נמצאו נתונים על רמת הבחנה נמוכה יותר.
3. הוספה של אינדיקטורים מהספרות בעלי רמת הבחנה גבוהה שלא עלו בקבוצות שיתוף הציבור – כאמור, המחקר ההשתתפותי האיכותני נועד להעלות חוויות ומופעים ייחודיים של עוני לחברה הישראלית. יחד עם זאת, קבוצות הציבור אינן מהוות מדגם מייצג וממצה של החברה הישראלית, ועל כן יש ערך להוסיף אינדיקטורים מהספרות, שיש להם רמת הבחנה גבוהה, ולבחון את מידת התאמתם לחברה הישראלית באמצעות סקרי הציבור (למשל: העדר נגישות לאינטרנט – אינדיקטור שעלה במחקר הספרות¹⁹, בעל רמת הבחנה גבוהה על פי למ"ס²⁰).
4. הוספה של אינדיקטורים ייחודיים שעלו במפגשי הציבור בשכיחות גבוהה ולא הופיעו בספרות – אינדיקטורים שעלו במפגשי הציבור בשכיחות גבוהה, סביר שמשקפים במידה רבה את החוויה הייחודית של עוני בחברה הישראלית (למשל: העדר יכולת לקבל תמיכה כלכלית ומעשית ממשפחה, חברים וקהילה). גם לאינדיקטורים אלה יש סיכוי להיות בעלי רמת הבחנה גבוהה.

בחירת האינדיקטורים באמצעות סקרי ציבור

הסינון המקדים של האינדיקטורים ממפגשי הציבור ומהספרות יצר רשימה של 55 אינדיקטורים. בשלב זה, האתגר היה לבחון באיזו מידה כל אינדיקטור המתאר מצב חיים, או קומבינציה של אינדיקטורים, נתפסים בעיני הציבור בישראל כמהווים תנאי מספיק לזיהוי משק בית כעני. הדבר נעשה באמצעות שלושה סקרי ציבור.

הסקר הראשון בחן אילו אינדיקטורים נתפסים בעיני רוב הציבור כמספיקים בפני עצמם לזיהוי משק בית כעני, ללא צורך באינדיקציה נוספת. אינדיקטורים יחידים אלה יכוננו אינדיקטורים "יחידים חזקים".

אינדיקטורים שנמצאו בסקר הראשון כמשמעותיים אך לא מספיקים בפני עצמם לזיהוי משק בית כעני (להלן: אינדיקטורים "יחידים בינוניים") אשר עמדו במספר קריטריונים נוספים (המתוארים בהמשך), שולבו אלה ליצירת כלל הזוגות האפשריים של אינדיקטורים יחידים בינוניים. קומבינציות אלו נכנסו לסקר השני.

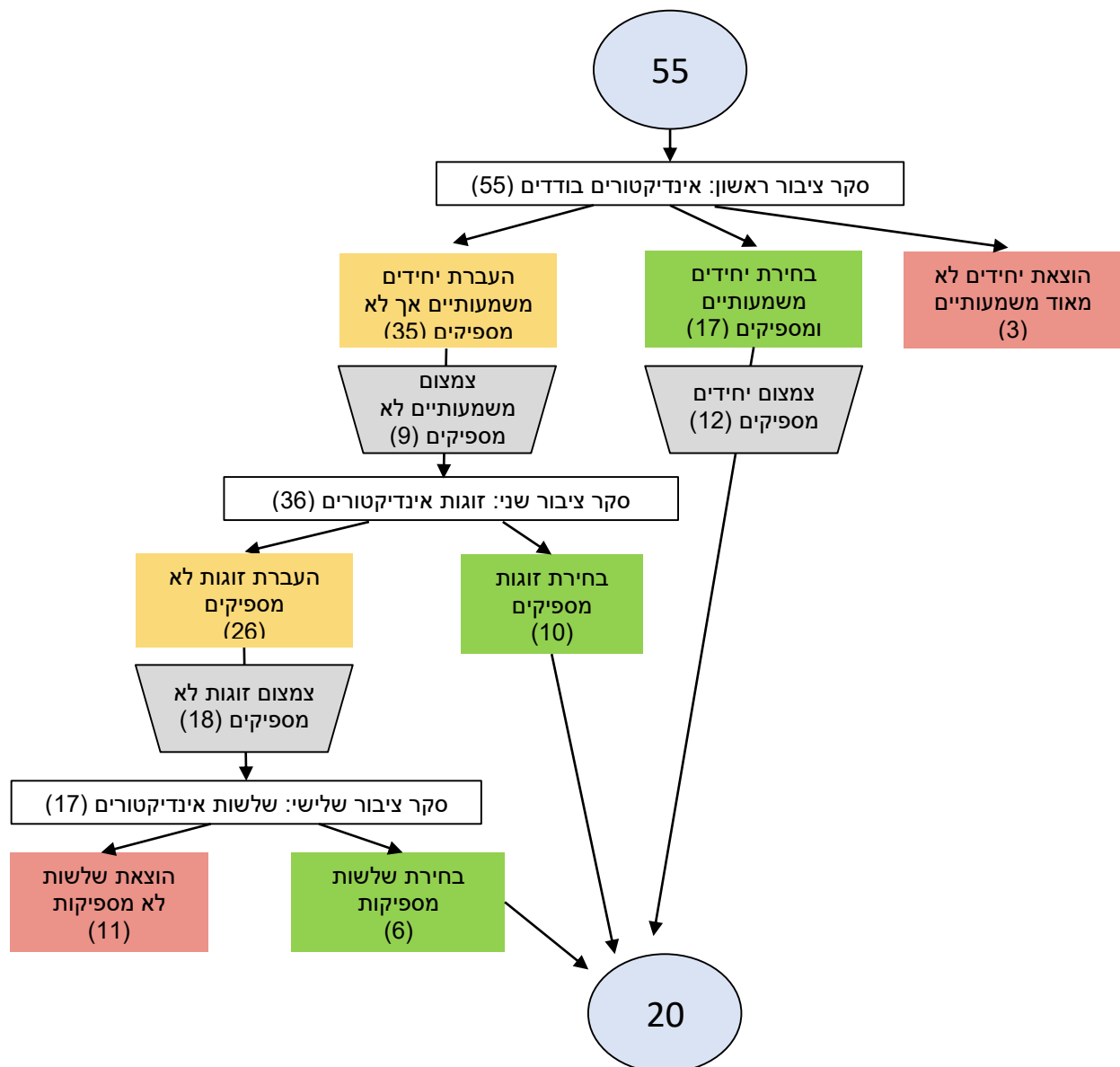
¹⁹ Whelan and Maître (2012)

²⁰ על פי הסקר החברתי 2016, הסיכוי של אדם בוגר להיות ללא חיבור לאינטרנט בביתו הוא כ-48% עבור בעלי הכנסה ממוצעת של עד 2000 ₪ בחודש (לנפש במשק הבית), לעומת כ-8% בלבד בקרב בעלי הכנסה ממוצעת של מעל 4000 ₪ בחודש. ראה: http://www.cbs.gov.il/publications18/seker_hevrati16_1712/pdf/h_print.pdf

בחן, אם כן, אילו מקומבינציות האינדיקטורים היחידים הבינוניים נתפסים כמספיקים בעיני רוב הציבור לזיהוי משק בית כעני. זוגות שעברו סף זה יכוננו "זוגות חזקים".

באופן דומה, אינדיקטורים יחידים בינוניים שלא עברו כמספיקים לזיהוי משק הבית כעני במופע זוגי ועברו צמצום שיטתי נוסף שולבו לקומבינציות של שלשות. שלשות אלה נבחנו בסקר שלישי, מתוך מטרה לאתר שלשות חזקות. בסופו של דבר, מדד העוני כלל אינדיקטורים יחידים חזקים, זוגות חזקים ושלשות חזקות של אינדיקטורים (שני האחרונים בנויים כאמור מיחידים בינוניים) שנמצאו בעיני רוב הציבור כמספיקים לאפיון משק בית כעני, ועברו סינון שיטתי נוסף (ראו בהמשך). התהליך המלא מוצג בתרשים שלהלן.

תרשים שלבי המחקר ההשתתפותי הכמותני

מחקר כמותי שלב א' - סקר ציבור ראשון לבחינת אינדיקטורים יחידים

תיאור שלב א' של המחקר

מטרת שלב זה היה לסווג באמצעות סקר ציבור את האינדיקטורים לשלוש קבוצות: אילו אינדיקטורים נתפסים בעיני רוב הציבור בישראל כמספיקים בפני עצמם לזיהוי משק בית כעני ללא צורך באינדיקציה נוספת (חזקים), אילו נתפסים כמשמעותיים לאפיון אך דורשים אינדיקציות נוספות כדי לאפיין משק בית בעוני (בינוניים), ואילו אינם משמעותיים במיוחד לזיהוי משק בית עני (חלשים). התהליך התבצע באמצעות סקר במדגם מייצג של הציבור בישראל, שנשאל עבור כל אחד מהאינדיקטורים שנכנסו למאגר הראשוני את השאלה **באיזו מידה לדעתך הקריטריון הבא מגדיר משק בית בעוני? המשיבים יתבקשו לדרג האם הקריטריון הוא (1) לא מאוד משמעותי להגדרת עוני (2) קריטריון משמעותי אך לא מספיק להגדרת עוני או (3) קריטריון משמעותי ומספיק להגדרת עוני.**

תהליך סינון האינדיקטורים בסקר זה התבצע על פי הקריטריונים הבאים:

- **אינדיקטורים "חזקים"** – יותר מ-60% מהמדגם סברו כי האינדיקטור "משמעותי ומספיק" (3) להגדרה של עוני. כאן ובהמשך – קביעת קריטריון של מעל 60% מהמדגם מאפשר להסיק ברמת ביטחון של 99% שמעל 50% מהציבור סבור כן. אינדיקטורים אלו נשמרו במאגר הסופי.
- **אינדיקטורים "בינוניים"** – יותר מ-60% מהמדגם (המייצגים, כאמור, את רוב הציבור) סברו כי האינדיקטור "משמעותי" (2 או 3), אך פחות מ-60% חשבו שהוא "משמעותי ומספיק" (3). אינדיקטורים אלו שימשו לבניית קומבינציות של זוגות אינדיקטורים לסקר הבא.
- **אינדיקטורים "חלשים"** – יתר האינדיקטורים - לא נמצאו "מספיקים" או "משמעותיים" על ידי יותר מ-60% מהמדגם (אין אינדיקציה לכך שרוב הציבור חושב שהם משמעותיים). אינדיקטורים אלו הושמטו מהמשך תהליך בניית המדד.

פרט ל-55 האינדיקטורים שהוכנסו לסקר מהשלבים הקודמים של המחקר, שולבו בסקר עוד 8 אינדיקטורים ששימשו כמסיחים. כמסיחים השתמשנו בהיבטים מאוד מתונים של מחסור אשר מאפיינים גם משקי בית שאינם נמצאים בעוני (למשל: "משק בית שאין לו יכולת כלכלית להחליף רכב ישן"). מטרת המסיחים הייתה לבדוק באיזו מידה המשיבים מבחינים בין אינדיקטורים סבירים לעוני לאינדיקטורים לא סבירים לעוני. מעבר לכך, על מנת למנוע אפקטים הנובעים מסדר הצגת השאלות, כלל האינדיקטורים בשאלון (כולל המסיחים) הוצגו בסדר משתנה רנדומלית.

מאפייני המדגם וסינון משיבים בסקר שלב א'

בסקר הראשון נדגמו 215 משיבים, 168 (78%) יהודים ו-47 (22%) ערבים. הדגימה במגזר היהודי ובמגזר הערבי התבצעה על פי מכסות מוגדרות מראש של מין, גיל ואזור גיאוגרפי, וכן של יהודים חרדים ולא חרדים (במגזר היהודי), באופן המייצג את כלל האוכלוסייה בישראל. איסוף הנתונים התבצע על ידי פאנל אינטרנטי באמצעות שאלון בשפה העברית במגזר היהודי ובשפה הערבית במגזר הערבי.

כמו כן, נאספו נתונים אודות רמת ההשכלה הפורמאלית וההכנסה התקנית למשק בית עבור כל משיב, ואלו הושוו לנתונים באוכלוסייה הכללית על פי למ"ס, לבדיקת הייצוגיות של המדגם מבחינת השכלה והכנסה. המדגם נמצא משכיל יותר מהאוכלוסייה (71% מהמדגם דיווחו שיש להם השכלה על-תיכונית כלשהי, לעומת 46% בלבד באוכלוסייה על פי למ"ס – עם פערים דומים במגזר היהודי ובמגזר הערבי). יחד עם זאת, לרמת ההשכלה לא נמצאה השפעה על תהליך בחירת האינדיקטורים, כך שסביר כי ההטיה בהשכלת המשתתפים ביחס לאוכלוסייה הכללית לא השפיעה על תפיסות העוני. רמת ההכנסה של המדגם נמצאה מעט נמוכה יותר מרמת ההכנסה באוכלוסייה (חציון הכנסה פנויה לנפש תקנית 4560 ₪ בהשוואה ל-5053 ₪ על פי למ"ס) – ביחס דומה למה שנמצא במחקרים אחרים שהשתמשו במדידת הכנסה תקנית למשק בית על ידי דיווח עצמי (למשל: חציון 4223 ₪ במדד העוני הרב-ממדי של לתת, 2018).

לאחר איסוף הנתונים, התבצע שלב של סינון משיבים. מטרת הסינון הייתה שהמדגם הסופי המייצג את עמדות הציבור יכלול רק משיבים שהבינו את ההנחיות והשיבו על הסקר באופן סביר ואינפורמטיבי. על פי רציונל זה, סוננו מהמדגם משיבים על פי שני קריטריונים:

1. העדר שונות מינימאלית בתשובות – משיבים ש-95% ומעלה מהתשובות שלהם בסקר היו זהות לא נכללו במדגם הסופי. 14 משיבים (7%) ענו על קריטריון זה.
2. ריבוי תשובות לא-סבירות - מתוך 8 המסיחים שנכללו בשאלון, נבחרו 4 המסיחים עם הדירוגים הנמוכים ביותר של "משמעותי ומספיק" (בעלי שיעור משיבים "משמעותי ומספיק" של 10%, 18%, 18% ו-20%). משיבים שדירגו מעל חצי מתוך 4 מסיחים אלה (3 ומעלה) כ"משמעותיים ומספיקים" לא נכללו במדגם הסופי. 16 משיבים (7%) ענו על קריטריון זה.

בסה"כ הושמטו מהמדגם 24 משיבים (11%) שענו על אחד או על שני קריטריונים אלו. המדגם הסופי של הסקר הראשון לאחר הסינון כלל 191 משיבים, 156 יהודים (82%) ו-35 ערבים (18%).

ממצאי שלב א' של המחקר ועיבוד הנתונים לקראת שלב ב'

במחקר האינדיקטורים היחידים נמצאו 17 אינדיקטורים חזקים, 3 אינדיקטורים חלשים, ו-35 אינדיקטורים בינוניים. 3 האינדיקטורים החלשים לא נכללו במדד הסופי.

בשלב זה נערך סינון נוסף של האינדיקטורים הבינוניים, שנועד לצמצם את מספר האינדיקטורים הבינוניים שיעברו לשלב ב', ובדרך זו לצמצם את מספר זוגות האינדיקטורים שיווצרו ויבחנו בשלב ב'. לסינון זה היו כאמור שתי מטרות: הראשונה הייתה לצמצם את מספר הקומבינציות לדירוג בסקר הציבור השני למספר שיהיה סביר עבור משיבים להעריך; השנייה הייתה לצמצם את מספר האינדיקטורים שייכנסו בסופו של התהליך למדד הסופי, על מנת לייצר מדד פשוט ויעיל לשימוש.

תהליך סינון האינדיקטורים הבינוניים התבצע על פי 3 קריטריונים:

1. אובייקטיביות – צוות של 3 שופטים ממכון ERI דירגו באופן בלתי תלוי את האינדיקטורים מ-1 עד 3 על פי המידה בה כל אינדיקטור בודק מצבים שניתן להעריך בצורה אובייקטיבית (למשל: האינדיקטור "המבוגרים

במשק הבית חשים חוסר אונים בהתמודדות עם אתגרי החיים בשל מצבם הכלכלי" קיבל ניקוד אובייקטיביות ממוצע נמוך יחסית - 1.3, ואילו האינדיקטור "לפחות למבוגר אחד במשק הבית יש פחות מ-8 שנות לימוד" קיבל ניקוד אובייקטיביות ממוצע מקסימאלי של 3.0). לשלב הבא עברו רק אינדיקטורים שנמצאו על פי השיפוט כבעלי רמת אובייקטיביות של 2 ומעלה בלבד (רמת אובייקטיביות ממוצעת ומעלה).

2. כלליות – צוות של 3 שופטים ממכון ERI דירגו את האינדיקטורים מ-1 עד 3 על פי המידה בה כל אינדיקטור בודק מחסור בצורך חיוני עבור כלל האוכלוסייה (למשל: "המתנה ארוכה לטיפול קריטי של אחד מבני משק הבית בשנה האחרונה" קיבל ניקוד כלליות ממוצע מינימאלי של 1.0, עקב השיעור הנמוך של אנשים באוכלוסייה הזקוקים לטיפול קריטי, ואילו האינדיקטור "פיגור בתשלומים החודשיים הקבועים של משק הבית" קיבל את ניקוד הכלליות המקסימאלי של 3.0). לשלב הבא עברו רק אינדיקטורים שנמצאו על פי השיפוט כבעלי רמת כלליות של 1.7 ומעלה בלבד (מכיוון שגם אינדיקטורים הייחודיים לאוכלוסייה מסוימת יכולים להיות רלוונטיים לאיתור עוני, סוננו רק האינדיקטורים בעלי רמת הכלליות הנמוכה ביותר, כלומר 1.0-1.3).

3. עוצמה – 35 האינדיקטורים הבינוניים חולקו פעמיים ל-3, פעם אחת על פי שיעור המשיבים שדירגו את האינדיקטור כ"משמעותי ומספיק" ("חזק"), ופעם שנייה על פי שיעור המשיבים שדירגו את האינדיקטור כ"לא מאוד משמעותי" ("חלש"). כל אינדיקטור קיבל דירוג ראשון על פי מיקומו בשליש העליון (3), האמצעי (2) או התחתון (1) של דירוג ה"חוזקה", ודירוג שני על פי מיקומו בשליש העליון (1), האמצעי (2) או התחתון (3) של דירוג ה"חולשה". דירוג ה"עוצמה" חושב כממוצע בין דירוג ה"חוזקה" לדירוג ה"חולשה" של כל אינדיקטור (כלומר: אינדיקטור שמעט אנשים דירגו אותו כחלש והרבה אנשים דירגו אותו כחזק היה בעל דירוג גבוה בעוצמה, למשל: "בעיית נגישות משמעותית במקום המגורים עבור מישהו מבני משק הבית"). לשלב הבא עברו רק אינדיקטורים בעלי ניקוד עוצמה גבוה מהמינימאלי (1.5 ומעלה).

16 אינדיקטורים בינוניים עברו את סינון הנ"ל (כלומר היו בעלי רמת אובייקטיביות, כלליות ועוצמה מספיקים על פי הקריטריונים לעיל). לבסוף, בוצע תהליך סינון על פי עיקרון צמצום יתירות – צמצום/איחוד אינדיקטורים בעלי תוכן דומה, תוך העדפה של אינדיקטורים כלליים יותר וקיצוניים פחות (למשל: האינדיקטור "התנסות בחסימת/עיקול חשבון בנק, הוצאה לפועל או תביעות משפטיות עקב חובות" הוצא מהרשימה, ואילו האינדיקטור הכללי יותר והקיצוני פחות "פיגור בתשלומים החודשיים הקבועים של משק הבית" נשמר). אחרי תהליך סינון סופי זה נשארו 9 אינדיקטורים, ואלו עברו לשלב ב' של המחקר.

במקביל, ערכנו תהליך סינון דומה ל-17 האינדיקטורים ה"חזקים" על פי הקריטריונים של אובייקטיביות, כלליות וצמצום יתירות (הקריטריון של עוצמה לא היה רלוונטי במקרה זה, משום שאינדיקטורים אלה קיבלו גם כך את הדירוגים הגבוהים ביותר). בסוף תהליך זה נכנסו למדד הסופי 12 אינדיקטורים יחידים חזקים.

מחקר כמותי שלב ב' - סקר ציבור שני לבחינת זוגות אינדיקטורים

תיאור שלב ב' של המחקר

שלב ב' של המחקר נבנה על בסיס 9 האינדיקטורים שזוהו בשלב א' כ"בינוניים" (משמעותיים להגדרת עוני אך אינם מספיקים בפני עצמם), ועמדו בקריטריונים נוספים של אובייקטיביות, כלליות, עוצמה וצמצום יתירות. אינדיקטורים אלה שולבו בסך הצירופים האפשריים $\binom{9}{2}$ לידי 36 זוגות של אינדיקטורים (למשל: "בני משק הבית גרים בבית ובו רהיטים פגומים מאוד, ובנוסף, אחד או יותר מבני משק הבית נאלץ לעבוד בתנאי עבודה קשים בשל מצבם הכלכלי של בני משק הבית").

מטרת שלב זה היה לזהות באמצעות סקר ציבור אילו מבין 36 מצבים אלו (כלומר אילו מבין זוגות האינדיקטורים) נתפסים בעיני הציבור בישראל כמספיקים בפני עצמם לזיהוי משק בית כעני, ללא צורך באינדיקציה נוספת, ואילו אינם מספיקים בפני עצמם ודורשים אינדיקציות נוספות כדי לאפיין משק בית כעני. כמו בשלב א', הדבר נעשה באמצעות סקר במדגם מייצג של הציבור בישראל, שנשאל עבור כל אחד מהמצבים הללו את השאלה **באיזו מידה לדעתך המצב מגדיר משק בית בעוני? המשיבים התבקשו לדרג האם המצב הוא לא מספיק או מספיק להגדרת משק בית כעני.**

באופן דומה לשלב א', תהליך סינון זוגות האינדיקטורים בסקר זה התבצע על פי הקריטריונים הבאים:

- זוגות אינדיקטורים "חזקים" – יותר מ-60% מהמדגם (המייצגים את רוב הציבור) סברו כי המצב הכולל את זוג האינדיקטורים "מספיק" להגדרה של עוני. זוגות אינדיקטורים אלו נשמרו במאגר הסופי.
- זוגות אינדיקטורים "בינוניים" – יתר המצבים – זוגות אינדיקטורים שאין אינדיקציה לכך שרוב הציבור חושב שהם מספיקים להגדרת עוני. אינדיקטורים אלו שימשו לבניית קומבינציות של שלשות אינדיקטורים לסקר הבא.

מעבר ל-36 זוגות האינדיקטורים שנבדקו בסקר השני, הוכנסו לסקר עוד 3 אינדיקטורים ששימשו כמסיחים. יצרנו את המסיחים על ידי שילוב המסיח שקיבל בשלב א' את הדירוג הנמוך ביותר (10%), "משק בית שאין לו יכולת כלכלית להחליף רכב ישן" יחד עם כל אחד מתוך שלושת המסיחים האחרים בעלי הדירוגים הנמוכים ביותר (18%, 18% ו-20%, למשל: "משק בית שאין לו יכולת כלכלית להחליף רכב ישן, ובנוסף, עקב עומס העבודה והמטלות לבני משק הבית אין פנאי לפגוש חברים יותר מפעם בשבוע"). כמו בשלב הראשון, מטרת המסיחים הייתה לבדוק באיזו מידה המשיבים מבחינים בין אינדיקטורים סבירים לעוני לאינדיקטורים לא סבירים לעוני. בנוסף, על מנת למנוע אפקטים הנובעים מסדר הצגת השאלות, כלל זוגות האינדיקטורים בשאלון (כולל המסיחים) הוצגו בסדר משתנה רנדומלית (אך הסדר הפנימי בכל זוג נשמר).

מאפייני המדגם וסינון משיבים בסקר שלב ב'

בסקר השני נדגמו 211 משיבים, 169 (80%) יהודים ו-42 (20%) ערבים. שיטת הדגימה והאיסוף הייתה זהה לזו של הסקר הראשון.

בדומה למאפייני המדגם בסקר הראשון, מדגם הסקר השני נמצא משכיל יותר מהאוכלוסייה (66% מהמדגם דיווחו שיש להם השכלה על-תיכונית כלשהי לעומת 46% בלבד באוכלוסייה על פי למ"ס). יחד עם זאת, לרמת ההשכלה לא נמצאה השפעה על בחירת האינדיקטורים, כך שסביר כי ההטיה בהשכלת המשתתפים ביחס לאוכלוסייה הכללית לא השפיעה על תפיסות העוני. רמת ההכנסה של המדגם בסקר השני נמצאה דומה לזו של המדגם בסקר הראשון.

בדומה לסקר הראשון, סינון המשיבים בסקר השני התבצע על פי שני קריטריונים:

1. העדר שונות מינימאלית בתשובות – משיבים ש-95% ומעלה מהתשובות שלהם היו זהות לא נכללו במדגם הסופי. 6 משיבים (3%) ענו על קריטריון זה.
2. ריבוי תשובות לא-סבירות – בדומה לסקר הראשון, שלושת המסיחים שהוכנסו לסקר השני קיבלו דירוגים נמוכים יחסית (שיעורי המשיבים "מספיק" היו 20%, 22%, ו-25%). משיבים שדירגו מעל חצי מתוך 3 מסיחים אלה (2 ומעלה) כ"מספיקים" לא נכללו במדגם הסופי. 44 (21%) משיבים ענו על קריטריון זה.

כל המשיבים שענו על הקריטריון הראשון (העדר שונות מינימאלית בתשובות), ענו גם על הקריטריון השני (ריבוי תשובות לא-סבירות). בסה"כ הוצאו מהמדגם 44 משיבים (21%) שענו על אחד או על שני קריטריונים אלו. המדגם הסופי של הסקר השני לאחר הסינון כלל 167 משיבים, 139 יהודים (83%) ו-28 ערבים (17%).

ממצאי שלב ב' של המחקר ועיבוד הנתונים לקראת שלב ג'

בסקר זוגות האינדיקטורים נמצאו 10 זוגות אינדיקטורים "חזקים" (מספיקים) ו-26 זוגות אינדיקטורים "בינוניים" (לא מספיקים). 10 הזוגות החזקים הוכנסו למאגר הסופי.

בשלב זה נערך סינון נוסף של הזוגות הבינוניים, שנועד לצמצם את מספר השלושות שיווצרו וייבחנו בשלב ג' (בדומה לסינון שנערך בסוף שלב א'). מטרת הסינון היו לצמצם למספר סביר את הקומבינציות שהמשיבים יתבקשו לדרג בסקר הציבור השלישי, ולצמצם למספר נמוך יותר את סך האינדיקטורים שייכנסו למדד הסופי. על מנת לעשות זאת, בחנו את העוצמה היחסית של כל אחד מ-9 האינדיקטורים שעברו לשלב ב' והרכיבו את 36 הזוגות שנבחנו בו. עבור כל אחד מ-9 האינדיקטורים, בדקנו את ממוצע הדירוגים שקיבלו כל הזוגות שהכילו אותו (8 זוגות בסך הכול). בהמשך, הוצאנו את כל הזוגות המכילים את האינדיקטור שקיבל את הדירוג הממוצע הנמוך ביותר מבין התשעה ("העדר יכולת כלכלית לרכוש השכלה גבוהה או הכשרה מקצועית", 8 זוגות בינוניים, שדורגו בממוצע על ידי 41% כ"מספיקים"). אחרי סינון זה נותרו 18 זוגות אינדיקטורים בינוניים, ואלו עברו לשלב ג' של המחקר.

מחקר כמותי שלב ג' - סקר ציבור שלישי לבחינת שלשות אינדיקטורים

תיאור שלב ג' של המחקר

שלב ג' של המחקר נבנה על בסיס 18 זוגות האינדיקטורים שזוהו כבינוניים בשלב ב' ועברו את הסינון הנוסף. מאינדיקטורים אלו נבנו שלשות אינדיקטורים, בכל הצירופים האפשריים שאינם כוללים זוגות אינדיקטורים שנמצאו חזקים בשלב ב' של המחקר. הליך זה יצר 17 שלשות אינדיקטורים (למשל: "העדר יכולת כלכלית לרכוש ביטוח

בריאות משלים/פרטי לאחד או יותר מבני משק הבית" **וגם** "פיגור בתשלומים החודשיים הקבועים של משק הבית" **וגם** "העדר יכולת כלכלית להשלים בגרות עבור אחד או יותר מבני משק הבית").

מטרת שלב ג' של המחקר היה לזהות באמצעות סקר ציבור אילו מבין 17 מקרים אלו (כלומר אילו מבין 17 שלשות האינדיקטורים) נתפסים בעיני הציבור בישראל כמספיקים בפני עצמם לזיהוי משק בית כעני, ללא צורך באינדיקציה נוספת, ואילו אינם מספיקים בפני עצמם ודורשים אינדיקציות נוספות כדי לאפיין משק בית כעני. כמו בשלבים הקודמים, הדבר נעשה באמצעות סקר במדגם מייצג של הציבור בישראל, שנשאל עבור כל אחד מהמצבים הללו את השאלה **באיזו מידה לדעתך המקרה מגדיר משק בית בעוני? המשיבים התבקשו לדרג האם המקרה הוא לא מספיק (0) או מספיק (1) להגדרת משק בית כעני.**

באופן דומה לשלבים הקודמים, תהליך סינון שלשות האינדיקטורים בסקר זה התבצע על פי הקריטריונים הבאים:

- **שלשות אינדיקטורים "חזקות"** – יותר מ-60% מהמדגם (המייצגים את רוב הציבור) סברו כי המקרה הכולל את שלושת האינדיקטורים "מספיק" להגדרה של עוני. שלשות אינדיקטורים אלו נשמרו במאגר הסופי.
- **שלשות אינדיקטורים "בינוניות"** – יתר המקרים – פחות מ-60% מהמדגם (המייצג את רוב הציבור) סברו כי המקרה הכולל את שלושת האינדיקטורים "מספיק" להגדרה של עוני. שלשות אינדיקטורים אלו לא נכללו במדד הסופי.

מעבר ל-17 שלשות האינדיקטורים שנבדקו בסקר השלישי, הוכנסו לסקר עוד 4 שלשות אינדיקטורים ששימשו כמסיחים. המסיחים נוצרו על ידי צירוף ארבעת המסיחים ששימשו בסקרים הקודמים לשלושת (למשל: "משק בית שאין לו יכולת כלכלית להחליף רכב ישן" **וגם** "היעדר פנאי לפגוש חברים יותר מפעם בשבוע" **וגם** "מיעוט פנאי לפעילויות פנאי בקרב המבוגרים במשק הבית"). מטרת המסיחים הייתה זהה לסקרים הקודמים. בנוסף, כמו בסקרים הקודמים, הוכנסה רנדומיזציה בסדר הצגת שלשות האינדיקטורים (אך הסדר הפנימי בכל שלשה נשמר).

מאפייני המדגם וסינון משיבים בסקר שלב ג'

בסקר השלישי נדגמו 208 משיבים, 165 (79%) יהודים ו-43 (21%) ערבים. שיטת הדגימה והאיסוף הייתה זהה לזו של הסקרים הקודמים.

בדומה לסקרים הקודמים, מדגם הסקר השלישי נמצא משכיל יותר מהאוכלוסייה (70% מהמדגם דיווחו שיש להם השכלה על-תיכונית כלשהי לעומת 46% בלבד באוכלוסייה על פי למ"ס), וגם כאן לרמת ההשכלה לא נמצאה השפעה על תהליך בחירת האינדיקטורים. רמת ההכנסה של המדגם בסקר השלישי נמצאה דומה לזו של המדגמים בסקרים הקודמים.

בדומה לסקרים הקודמים, סינון המשיבים בסקר השלישי התבצע על פי שני קריטריונים:

1. **העדר שונות מינימאלית בתשובות** – משיבים ש-95% ומעלה מהתשובות שלהם היו זהות לא נכללו במדגם הסופי. 14 משיבים (7%) ענו על קריטריון זה.

2. ריבוי תשובות לא-סבירות – בדומה לסקרים הקודמים, ארבעת המסיחים שהוכנסו לסקר השלישי קיבלו דירוגים נמוכים יחסית (שיעורי המשיבים "מספיק" היו 16%, 18%, 24% ו-25%). משיבים שדירגו מעל חצי מתוך 4 מסיחים אלה (3 ומעלה) כ"מספיקים" לא נכללו במדגם הסופי. 33 משיבים (16%) ענו על קריטריון זה.

כל המשיבים שענו על הקריטריון הראשון (העדר שונות מינימאלית בתשובות), ענו גם על הקריטריון השני (ריבוי תשובות לא-סבירות). בסה"כ הוצאו מהמדגם 33 משיבים (16%) שענו על אחד או על שני קריטריונים אלו. המדגם הסופי של הסקר השלישי לאחר הסינון כלל 175 משיבים, 143 יהודים (82%) ו-32 ערבים (18%).

ממצאי שלב ג' של המחקר

במחקר שלשות האינדיקטורים נמצאו 6 שלשות אינדיקטורים "חזקות" (מספיקות לאפיון משק בית כעני) ו-11 שלשות אינדיקטורים "בינוניות" (לא מספיקות). השלשות החזקות הורכבו מ-5 מתוך 6 האינדיקטורים שהרכיבו את הזוגות החזקים ועוד 2 אינדיקטורים נוספים. 6 שלשות אלו הוכנסו למאגר הסופי, ואילו 11 השלשות הבינוניות לא נכללו במדד הסופי.

סיכום המחקר ההשתתפותי הכמותי: המדד המוצע

תוצר המחקר הכמותי הוא אסופה של 28 מצבי חיים שניתן להסיק ברמת ביטחון גבוהה ביותר שרוב הציבור בישראל היה קובע כי הם מספיקים לזיהוי משק בית כעני. מאגר זה מורכב מ-12 מצבים הכוללים אינדיקטור יחיד שנמצא מספיק לבדו לזיהוי עוני, 10 מצבים הכוללים זוג אינדיקטורים שנמצאו מספיקים יחד לזיהוי עוני, ו-6 מצבים הכוללים שלשה של אינדיקטורים שנמצאו מספיקים יחד לזיהוי עוני. בסה"כ, מצבי החיים במאגר מורכבים מ-20 אינדיקטורים שונים, ולפיכך המדד המוצע כולל 20 שאלות שבסופן יהיה ניתן להסיק לגבי משק בית האם הוא נתפס כעני על פי הנורמות של הציבור בישראל.

האינדיקטורים המרכיבים את המדד והאופן שבו הם משולבים למצבים (כיחידים, זוגות ושלוש) מפורטים להלן בטבלאות הבאות:

רשימת האינדיקטורים של המדד המוצע:

שם האינדיקטור	תחום	פירוט
1. ויתור על תרופות / טיפול רפואי	בריאות	ב-12 החודשים האחרונים אחד או יותר מבני משק הבית נאלץ לוותר על רכישת תרופות או טיפולים רפואיים נחוצים (לרבות טיפולי שיניים, טיפולי בריאות הנפש, וכו'), כי לא הייתה להם יכולת לשלם עבורם
2. ביטוח רפואי בסיסי למבוגרים	בריאות	לאחד או יותר מהמבוגרים במשק הבית יש רק את הביטוח הרפואי הבסיסי של קופות החולים, ללא ביטוח משלים או ביטוח רפואי פרטי, כי אין להם יכולת לשלם עבור ביטוחים אלו
3. חוסר יכולת לקנות מזון בכמות מספקת	מזון	לפחות פעם אחת ב-12 החודשים האחרונים לא היה לבני משק הבית כסף לקנות מזון בכמות מספקת.
4. צמצום או ויתור על ארוחות	מזון	לפחות פעם אחת ב-12 החודשים האחרונים אחד או יותר מבני משק הבית נאלץ לוותר על ארוחות או לצמצם בכמות המזון שאכל, כי לא היה למשק הבית מהיכן להשיג מזון
5. צמצום בסוגי המזון	מזון	לפחות פעם אחת ב-12 החודשים האחרונים אחד או יותר מבני משק הבית היה צריך לוותר על אכילת חלק מאבות המזון (למשל: בשר, ירקות ופירות), או על מזון שנזקק לו מבחינה רפואית (למשל: מזון ללא גלוקטן) כי לא הייתה להם יכולת לשלם עבור מוצרים אלו
6. שינה ברחוב או אצל אחרים	דיר ותשתיות	ב-12 החודשים האחרונים בני משק הבית נאלצו לישון ברחוב, בבית מחסה או אצל משפחה או חברים, כי לא הייתה להם יכולת לקנות דירה או לשלם על שכר דירה
7. מגורים באזור ללא מתקנים ושירותים בסיסיים	דיר ותשתיות	בני משק הבית גרים באזור מגורים עם מתקנים ציבוריים חסרים או הרוסים (כגון כבישים, עמודי תאורה או מדרכות) או העדר שירותים בסיסיים (כגון פינוי אשפה), ואין להם יכולת כלכלית לעבור לאזור מגורים אחר
8. ויתור על תיקון ליקוי חמור במקום המגורים	דיר ותשתיות	ב-12 החודשים האחרונים בני משק הבית נאלצו לוותר על תיקון ליקוי חמור במקום המגורים לאורך זמן, כי לא הייתה להם יכולת לשלם עבורו (כגון תקלות במערכת החשמל, דליפה מהגג, חלונות שבורים, פיצוץ או דליפה בצנרת המים/ביוב)
9. בעיית נגישות במקום המגורים	דיר ותשתיות	למישהו מבני משק הבית יש בעיית נגישות משמעותית במקום המגורים (למשל: העדר גישה לבעלת/כיסא גלגלים, העדר שירותים ומקלחת מותאמים לנכה, וכו'), ואין להם יכולת כלכלית להתאים את מקום המגורים או לעבור למקום מגורים אחר
10. מקום מגורים ללא מתקני בסיסיים	דיר ותשתיות	בני משק הבית גרים בבית בו חסרים אחד או יותר מהמתקנים הבאים, לשימוש פרטי של בני משק הבית: מקלחת, מטבח, שירותים, או מים חמים זורמים
11. ויתור על חימום הבית	דיר ותשתיות	ב-12 החודשים האחרונים בני משק הבית נאלצו לוותר באופן קבוע על חימום הבית (באמצעות תנור גז, מזגן, רדיאטור וכד'), כי לא הייתה להם יכולת לשלם עבור החימום
12. העדר יכולת להחליף בגדים פגומים	רכוש	בני משק הבית שלך נאלצים ללכת עם בגדים פגומים או לא מתאימים (למשל: קרועים, מוכתמים, לא במידה הנכונה, וכו'), כי אין להם יכולת להשיג בגדים במצב טוב או לשלם על קניית בגדים חדשים

13. העדר יכולת להחליף רהיטים פגומים	רכוש	בני משק הבית גרים בבית בו יש רהיטים פגומים מאוד (למשל: שבורים, קרועים, בלויים מאוד). כיוון שאין להם יכולת להשיג רהיטים במצב טוב או לשלם על קניית חדשים
14. פיגור בתשלומים חודשיים קבועים	מצב כלכלי	ב-12 החודשים האחרונים משק הבית היה בפיגור בתשלומים החודשיים הקבועים שלו (כגון חשמל או מים, החזרי הלוואות, וכד') עקב קשיים כלכליים
15. ניתוק חשמל / מים	מצב כלכלי	ב-12 החודשים האחרונים, החשמל או המים במקום המגורים נותקו כי לבני משק הבית לא הייתה יכולת לשלם עבורם
16. תלות בתרומות / נדבות	מצב כלכלי	משק הבית נתמך על ידי תרומות או נדבות
17. אבטלה	תעסוקה	אחד או יותר מהמפרנסים במשק הבית היה לא מועסק לפחות 9 מתוך 12 החודשים האחרונים למרות רצון לעבוד
18. תנאי עבודה קשים	תעסוקה	אחד או יותר מהמפרנסים במשק הבית נאלץ לעבוד בתנאי עבודה קשים (למשל: עבודה מסוכנת פיזית או נפשית, ללא שכר או תנאים סוציאליים על פי חוק, בשעות עבודה חריגות וכד'). בשל מצבם הכלכלי של בני משק הבית
19. אי-עמידה בתשלומים על חינוך	חינוך והשכלה	משק הבית אינו עומד בתשלומים והוצאות למסגרות החינוכיות של הילדים (למשל: ציוד לימודי בסיסי, תלבושת אחידה, תשלומים לטיולים וכד')
20. העדר יכולת כלכלית להשלים בגרות	חינוך והשכלה	לאחד או יותר מהמבוגרים במשק הבית יש רצון אך אין יכולת כלכלית להשלים לימודים לבגרות

מצבים מספיקים להגדרת עוני במדד המוצע:

1. אינדיקטורים יחידים

מצב	שם האינדיקטור	דירוג מספיק
1.	שניה ברחוב או אצל אחרים	72%
2.	בית ללא מתקני בסיס	77%
3.	ניתוק חשמל / מים	74%
4.	תלות בתרומות / נדבות	71%
5.	צמצום או ויתור על ארוחות	68%
6.	אי-עמידה בתשלומים על חינוך	68%
7.	ויתור על תיקון ליקוי חמור במקום המגורים	65%
8.	ויתור על תרופות / טיפול רפואי	63%
9.	חוסר יכולת לקנות מזון בכמות מספקת	62%
10.	צמצום בסוגי המזון	60%
11.	ויתור על חימום הבית	60%
12.	העדר יכולת להחליף בגדים פגומים	60%

2. זוגות אינדיקטורים

מצב	אינדיקטור ראשון	אינדיקטור שני	דירוג מספיק
1.	בעיית נגישות במקום המגורים	פיגור בתשלומים חודשיים קבועים	77%
2.	פיגור בתשלומים חודשיים קבועים	תנאי עבודה קשים	75%
3.	מגורים באזור ללא מתקנים ושירותים בסיסיים	פיגור בתשלומים חודשיים קבועים	73%
4.	פיגור בתשלומים חודשיים קבועים	אבטלה	72%
5.	בעיית נגישות במקום המגורים	אבטלה	71%
6.	העדר יכולת להחליף רהיטים פגומים	פיגור בתשלומים חודשיים קבועים	70%
7.	בעיית נגישות במקום המגורים	העדר יכולת להחליף רהיטים פגומים	67%
8.	בעיית נגישות במקום המגורים	תנאי עבודה קשים	66%
9.	העדר יכולת להחליף רהיטים פגומים	תנאי עבודה קשים	63%
10.	אבטלה	תנאי עבודה קשים	62%

3. שלשות אינדיקטורים

<u>מצב</u>	<u>אינדיקטור ראשון</u>	<u>אינדיקטור שני</u>	<u>אינדיקטור שלישי</u>	<u>דירוג מספיק</u>
.1	העדר יכולת כלכלית להשלים בגרות	העדר יכולת להחליף רהיטים פגומים	אבטלה	70%
.2	ביטוח רפואי בסיסי למבוגרים	העדר יכולת להחליף רהיטים פגומים	אבטלה	67%
.3	אבטלה	מגורים באזור ללא מתקנים ושירותים בסיסיים	העדר יכולת להחליף רהיטים פגומים	65%
.4	ביטוח רפואי בסיסי למבוגרים	פיגור בתשלומים חודשיים קבועים	העדר יכולת כלכלית להשלים בגרות	64%
.5	ביטוח רפואי בסיסי למבוגרים	תנאי עבודה קשים	העדר יכולת כלכלית להשלים בגרות	60%
.6	העדר יכולת כלכלית להשלים בגרות	מגורים באזור ללא מתקנים ושירותים בסיסיים	אבטלה	60%

סיכום תהליך בניית מדד עוני נורמטיבי רב-תחומי

המדד המוצע – חשיבות ויתרונות

מחקר זה מציג מדד עוני נורמטיבי רב-תחומי שפיתוחו כלל תהליך השתתפותי נרחב של מחקר השתתפותי איכותני לאיתור אינדיקציות לעוני בקרב אוכלוסייה ענייה בחברה הישראלית ומחקר השתתפותי כמותי שמטרתו לקבוע אילו אינדיקציות לעוני תואמות את התפיסות הנורמטיביות של כלל הציבור בישראל. המחקר מציג גישה מתודולוגית ייחודית למדידת עוני, וחדשנית בעומק ובהיקף בה היא משתפת את הציבור.

למתודולוגיה זו מספר יתרונות:

1. איתור האינדיקציות הייחודיות לעוני בחברה הישראלית – שלב המחקר ההשתתפותי האיכותני, שכלל ראיונות עם אוכלוסייה ענייה בישראל, ועל בסיסו גובשו האינדיקטורים המועמדים למדד, הבטיח כי המדד הנוכחי יכלול אינדיקטורים המתארים בצורה רחבה ומעמיקה את חוויית העוני הייחודית בחברה הישראלית.
2. יצירת מדד עוני נורמטיבי לחברה הישראלית – שלב המחקר ההשתתפותי הכמותני, שכלל סדרה של סקרי ציבור במתודולוגיה ייחודית המאפשרת לציבור מידה גבוהה של השתתפות בפיתוח המדד, הבטיח כי האינדיקטורים שנכללו במדד הסופי והאופן שבו הם משולבים יחד לידי אפיון עוני מייצגים את התפיסות הנורמטיביות של רוב הציבור בישראל, ללא צורך שהחוקרים יבחרו אינדיקטורים או יקבעו משקולות לאינדיקטורים שלא עמדו בשיפטים נורמטיביים מוסכמים על הציבור בישראל (כמו שנעשה במדדי עוני רב-ממדיים אחרים במדינות מפותחות ולא מפותחות כאחד).
3. מדד פרסמוני ויעיל – המחקר ההשתתפותי הכמותני, בתהליך רב-שלבי של סינון והערכה, אפשר לאתר אילו אינדיקטורים מתוך המגוון הרחב שעלה במחקר האיכותני ובספרות "לוכדים" בצורה הטובה ביותר את העוני בישראל. הדבר הוביל ליצירת מדד בעל מספר מצומצם יחסית של אינדיקטורים, המבטיח פשטות ויעילות במדידה ובשימוש.
4. יצירת מדד מגוון רב-תחומי – המדד שנוצר במחקר זה מכיל אינדיקטורים מ-7 תחומי חיים (בריאות, מזון, דיור ותשתיות, רכוש, מצב כלכלי, תעסוקה וחינוך והשכלה) שנמצאו על ידי הציבור בישראל כרלוונטיים לקביעת עוני. מכאן שעל אף הפשטות היחסית שלו, המדד המוצע תופס קשת רחבה של תחומי חיים ופנים רבות של תופעת העוני.

המדד המוצע – מגבלות

על אף היתרונות הרבים, למדד הנוכחי מספר מגבלות:

1. מגבלות בהסתמכות על דיווח עצמי – כמו מדדים רב-ממדיים אחרים, המדד המוצע מורכב מאינדיקטורים המתבססים על דיווח עצמי. עקב ההטיות שיש בדיווח עצמי (למשל: דיווח שקרי במקרה שיש השלכות לסיווג, רצייה חברתית, וכו'), המדד המוצע אינו מתאים לשמש ככלי לקביעת ההימצאות בעוני של משק

- בית ספציפי (למשל לצורך קביעת קצבאות), אלא ככלי לקבלת החלטות ברמת מדיניות כללית, וכהשלמה לכלים אובייקטיביים יותר כדוגמת קו העוני הרשמי של ביטוח לאומי.
2. הטיות קוגניטיביות בשיפוטיות²¹ - השיפוטיות שאנשים מבצעים אינם חפים מהטיות. למשל, אנשים נוטים לערוך שיפוטיות באופן לא אבסולוטי, אלא באופן יחסי למצבים אחרים שיש להם בראש (הטיית העוגן). לפיכך, ייתכן שכאשר ביקשנו ממשיבים לדרג חומרה של מצב, הם נטו להעריך אותו ביחס למצבים אחרים שהוצגו באותו סקר. מאחר והצגנו למשתתפים סט אינדיקטורים שונה בכל אחד מהסקרים (כאשר בסקר השני והשלישי הוצגו רק אינדיקטורים שנתפסו כפחות חמורים בסקר הקודם), ייתכן שאנשים פיתחו סטנדרטים מעט שונים בכל אחד מהסקרים. כלומר, ייתכן שאינדיקטורים שנתפסו בסקר הראשון באופן יחסי כבינוניים (כאשר הוצגו אינדיקטורים חזקים כמו שינה ברחוב או רעב), נתפסו בסקר השני או השלישי כחזקים יותר.
3. אוכלוסיות עניות שאינן נכללות באינדיקטורים של המדד – בתהליך המחקר הנוכחי הושם דגש על יצירת תמונת מצב מדויקת ומקיפה של העוני בישראל. תמונה זו נוצרה על ידי מחקר הספרות והמחקר השתתפותי האיכותני. עם זאת, ייתכן שיש אוכלוסיות ייחודיות שהמדד אינו מצליח לאתר, כיוון שאינן עונות לאינדיקטורים הספציפיים שנבחרו במדד.

מדד עוני נורמטיבי רב-תחומי – כיווני מחקר עתידיים

מחקר זה מציג יישום ראשון של מתודולוגיה חדשנית במדידת עוני. מדד העוני המוצג כאן הינו תוצר ראשון של מתודולוגיה זו. פיתוח המתודולוגיה קורא ליישום ולהרחבה של השימוש בה במחקרים עתידיים, בהם ניתן להמשיך ולפתח את המדד, וכן לחקור באמצעותו את מאפייני העוני של אוכלוסיות רבות בישראל. להלן שני כיווני מחקר עתידיים שאנו רואים כמבטיחים:

1. המדד הנוכחי בחן את תפיסות העוני של קבוצות אוכלוסייה מרכזיות בחברה הישראלית - אוכלוסייה חרדית, אוכלוסייה ערבית ואוכלוסייה יהודית-כללית – אך התמקד באיתור המשותף בין הקבוצות השונות, במטרה ליצור מדד עוני רלוונטי לכלל החברה הישראלית. יחד עם זאת, ניתן להשתמש במתודולוגיה שפותחה כאן על מנת לבנות מדדים דומים לבחינת תפיסות העוני הייחודיות של קבוצות אוכלוסייה שונות בחברה. מחקר כזה יאפשר הן להשוות בין תפיסות העוני הפנימיות של כל תת-אוכלוסייה לתפיסות הכלליות של החברה הישראלית (אילו אינדיקטורים ושילובי אינדיקטורים נתפסים כמלמדים על עוני), והן להשוות בין שיעורי העוני ה"סובייקטיביים" הנגזרים מעמדות הפנימיות של הקבוצה בהשוואה לשיעורי העוני ה"אובייקטיביים" הנגזרים מהנורמות החברתיות של רוב הציבור בישראל (כפי שעולות מהמחקר הנוכחי). שיטה זו, הלוכדת הבדלים תרבותיים בין תתי-קבוצות בחברה, יכולה להיות מיושמת גם בחברות אחרות בעולם לבחינת הפערים הבין-תרבותיים בסט האינדיקטורים הנורמטיביים בתוך כל חברה, בייחוד בחברות רב-תרבותיות מובהקות (במדינות מפותחות ובמדינות לא מפותחות).

²¹ Tversky and Kahneman (1974)

2. קבוצות האוכלוסייה שנבחרו למחקר הנוכחי מייצגות קבוצות מרכזיות בחברה הישראלית בעלות מאפיינים תרבותיים מובהקים בייחודיותם, שמהם נגזרים, כמתואר לעיל, גם הבדלים בתפיסות של מאפייני חיים בכבוד ושל הימצאות בעוני. יחד עם זאת, כאמור לעיל, קיימות קבוצות אוכלוסייה נוספות שייתכן שבמסגרת המחקר הנוכחי לא עלו אינדיקטורים הלוכדים את האופן הייחודי שבו עוני בא לידי ביטוי בהן (למשל: אוכלוסייה מבוגרת, אנשים עם מוגבלות, צעירים, ועוד). במחקר עתידי עם קבוצות אוכלוסייה אלו ניתן יהיה לתקף את הרגישות של המדד הנוכחי ולחדדה במידת הצורך.

מקורות

- גוטליב, ד. ופרומן א. (2012). מדידת עוני לפי סל צריכה הולם בישראל 1997-2009. ביטחון סוציאלי, 5-30.
- קין, ע. (2014). שכר מינימום ומחיה בכבוד: המלצה להקמת מנגנון ציבורי אובייקטיבי להגדרה ולכימות של מחיה בכבוד. המכון לאחריות אזרחית, המרכז ללימודים אקדמיים אור יהודה.
- D'Ambrosio, C., Deutsch, J., & Silber, J. (2011). Multidimensional approaches to poverty measurement: an empirical analysis of poverty in Belgium, France, Germany, Italy and Spain, based on the European panel. *Applied Economics*, 43(8), 951-961.
- Dhondge, S., & Haveman, R. (2014). *Multi-dimensional Poverty in the US*. Working Paper, Institute for Research on Poverty, University of Wisconsin, Madison, WI.
- Bessell, S. (2015). The individual deprivation measure: Measuring poverty as if gender and inequality matter. *Gender & Development*, 23(2), 223-240.
- Bossert, W., Chakravarty, S. R., & D'Ambrosio, C. (2013). Multidimensional poverty and material deprivation with discrete data. *Review of Income and Wealth*, 59(1), 29-43.
- Nussbaum, M. C. (2011). *Creating capabilities*. Harvard University Press.
- Rawls, J. (1971). *A Theory of Justice*. Harvard University Press.
- Sen, A. (1999). *Development as freedom*. Oxford New York: Oxford University Press.
- TNS Opinion & Social (2007). *Poverty and Exclusion*. Report on the Special Eurobarometer No. 279 / Wave 67.1.
- Townsend, P. (1979). *Poverty in the United Kingdom: a survey of household resources and standards of living*. Univ of California Press.
- Tversky, A. and Kahneman, D. (1974). Judgment under Uncertainty: Heuristics and Biases. *Science*, 185 (4157), pp.1124-1131.
- Whelan, C. T., & Maître, B. (2012). Understanding material deprivation: A comparative European analysis. *Research in Social Stratification and Mobility*, 30(4), 489-503.

נספח מספר 1: שאלון סקר ציבור ראשון (הכולל את מאגר האינדיקטורים

הראשוני

להלן מוצג שאלון סקר הציבור הראשון להערכת אינדיקטורים יחידים. השאלון כולל את מאגר האינדיקטורים הראשוני שגובש על בסיס המחקר ההשתתפותי האיכותני ומחקר הספרות. טרם מילוי השאלונים, המשתתפים ענו על שאלות אודות הגיל, המין והאזור הגיאוגרפי שלהם (ששימשו ליצירת מכסות המדגמים). כותרות החלקים המופיעות לעיל לא הופיעו בעת מילוי השאלון. כמו כן, כמתואר לעיל, שאלות הסקר הופיעו בסקר משתנה רנדומלית.

השאלונים של שני סקרי הציבור הנוספים, שבחנו זוגות של אינדיקטורים ושלושת של אינדיקטורים, היו בעלי נוסחים דומים, למעט מבני השאלות (המוצגים לעיל בתיאור שלבי המחקר ההשתתפותי הכמותני).

הקדמה לסקר

אדון / גברת נכבד/ה,

אנו מבקשים את שיתוף הפעולה שלך בהגדרה של קריטריונים לעוני בישראל.

בסקר הנוכחי נציג לך מספר מצבים שיכולים לאפיין משקי בית בישראל. עבור כל מצב סמן/י האם לדעתך הוא:

- א. **לא מאוד משמעותי** – כלומר, מצב שאין חשיבות לדעת האם הוא מתקיים או לא כדי להגדיר האם משק הבית נמצא בעוני.
- ב. **משמעותי אך לא מספיק** – כלומר, מצב שיש חשיבות לדעת האם הוא מתקיים או לא כדי להגדיר האם משק הבית נמצא בעוני, אך הוא אינו מספיק לבדו כדי להגדיר זאת.
- ג. **משמעותי ומספיק** – כלומר, אפילו אם רק הוא מתקיים ולא מתקיימים מצבים נוספים, מצב זה מספיק לבדו כדי להגדיר שמשק הבית נמצא בעוני.

שים/י לב: במשק בית הכוונה היא לאדם אחד או קבוצת אנשים הגרים יחד בדירה אחת באופן קבוע ויש להם תקציב הוצאות משותף.

אין תשובה נכונה או לא נכונה, אנחנו מבקשים את דעתך האישית והכנה – תשובותיך יעזרו לקבוע את הקריטריונים לעוני במדינת ישראל.

כמו כן, חשוב להבהיר כי השאלון אנונימי לחלוטין. תהליך איסוף הנתונים וקידודם בנוי כך שלא ניתן יהיה לזהות מי מהמשתתפים או המשתתפות נתנו תשובה זו או אחרת. בכל הצגה של ממצאי הסקר יעשה שימוש במידע סטטיסטי מסוכם בלבד.

אנו מודים לך על ההירתמות ושיתוף הפעולה!

שאלון דמוגרפי חלק ראשון

1. מהי דתך?

א. יהודיה

ב. נוצריה

ג. מוסלמית

ד. דרוזית

ה. אחר: _____

2. אילו מהבאים מתאר אותך בצורה הטובה ביותר:

א. חילונית

ב. מסורתית

ג. דתיה

ד. חרדית

ה. אחר: _____

חלק א': בריאות

עבור כל אחד מהקריטריונים הבאים, השב/השיבי: באיזה מידה הקריטריון הבא מגדיר משק בית בעוני?

1. קריטריון לא מאוד משמעותי להגדרת עוני
2. קריטריון משמעותי אך לא מספיק להגדרת עוני
3. קריטריון משמעותי ומספיק להגדרת עוני

קוד	קריטריון	לא מאוד משמעותי	משמעותי אך לא מספיק	משמעותי ומספיק
1.	ויתור על תרופות / טיפול רפואי			ב-12 החודשים האחרונים אחד או יותר מבני משק הבית נאלץ לוותר על רכישת תרופות או טיפולים רפואיים נחוצים (לרבות טיפולי שיניים, טיפולי בריאות הנפש, וכו'), כי לא הייתה להם יכולת לשלם עבורם
2.	ויתור על עזרים רפואיים / עזרה סיעודית			ב-12 החודשים האחרונים אחד או יותר מבני משק הבית נאלצו לוותר על רכישת עזרים רפואיים נחוצים (כגון משקפיים או מכשיר שמיעה), או על עזרה סיעודית נחוצה, כי לא הייתה יכולת לשלם עבורם.
3.	המתנה לטיפול רפואי קריטי			ב-12 החודשים האחרונים מישהו מבני משק הבית נאלץ להמתין תקופה ארוכה לטיפול רפואי קריטי (ניתוח, בדיקה דחופה) בשל העדר תורים וחוסר יכולת לשלם עבור רפואה פרטית.
4.	ביטוח רפואי בסיסי למבוגרים			לאחד או יותר מהמבוגרים במשק הבית יש רק את הביטוח הרפואי הבסיסי של קופות החולים, ללא ביטוח משלים או ביטוח רפואי פרטי, כי אין יכולת לשלם כרגע עבור ביטוחים אלו.
5.	ויתור על טיפול לילד עם קשיים התפתחותיים			ב-12 החודשים האחרונים בני משק הבית נאלצו לוותר על מתן טיפולים או עזרה חיונית לילד/ים הסובלים מקשיים התפתחותיים (בעיות קשב וריכוז, ליקויי למידה, בעיות התנהגות וכו'), כי לא הייתה להם יכולת לשלם עבורם.
6.	ויתור על רופא פרטי (מסיח)			ב-12 חודשים האחרונים אחד או יותר מהמבוגרים במשק הבית נאלץ לוותר על ביקור אצל רופא פרטי שלא נכלל בכיסוי הביטוחי, כי לא הייתה לו יכולת לשלם עבורו.

חלק ב': מזון

עבור כל אחד מהקריטריונים הבאים, השב/השיבי: באיזה מידה הקריטריון הבא מגדיר משק בית בעוני?

1. קריטריון לא משמעותי להגדרת עוני
2. קריטריון משמעותי אך לא מספיק להגדרת עוני
3. קריטריון משמעותי ומספיק להגדרת עוני

קוד	קריטריון	לא מאוד משמעותי	משמעותי אך לא מספיק	משמעותי ומספיק
1.	פעם אחת לפחות לא יכלו לקנות מספיק מזון			
2.	תכופות לא יכלו לקנות מספיק מזון			
3.	פעם אחת לפחות ויתרו על אבות מזון			
4.	פעם 1 ויותר או צמצום ארוחות			
5.	מישהו היה רעב כי לא היה כסף			
6.	יש מזון לא מהסוג הרצוי (מסיח)			

חלק ג': דיור ותשתיות

עבור כל אחד מהקריטריונים הבאים, השב/השיבי: באיזה מידה הקריטריון הבא מגדיר משק בית בעוני?

1. קריטריון לא משמעותי להגדרת עוני
2. קריטריון משמעותי אך לא מספיק להגדרת עוני
3. קריטריון משמעותי ומספיק להגדרת עוני

קוד	קריטריון	לא מאוד משמעותי	משמעותי אך לא מספיק	משמעותי ומספיק
1.	שינה ברחוב			ב-12 החודשים האחרונים בני משק הבית נאלצו לישון ברחוב, בבית מחסה כי לא הייתה להם יכולת לקנות דירה או לשלם שכר דירה.
2.	מגורים אצל אחרים			ב-12 החודשים האחרונים בני משק הבית נאלצו לגור אצל משפחה או חברים, כי לא הייתה להם יכולת לקנות דירה או לשלם שכר דירה.
3.	פיגור בתשלום שכר דירה			ב-12 החודשים האחרונים משק הבית היה בפיגור בתשלום שכר דירה או משכנתא עבור מקום המגורים, כי לא הייתה להם יכולת לעמוד בתשלום.
4.	סיכון באובדן מקום מגורים			בני משק הבית נמצאים בסיכון לאבד את מקום המגורים הקבוע שלהם בשנה הקרובה בשל חוסר יכולת לעמוד בתשלומי שכר דירה או משכנתא
5.	צפיפות דיור			במשק הבית גרים שלושה ילדים או יותר בחדר, ולבני משק הבית אין יכולת כלכלית לעבור למקום מגורים מרווח יותר.
6.	העדר חדרים נפרדים לילד ומבוגר			במשק הבית גרים מבוגר/ים וילד/ים מעל גיל 3 באותו החדר ולבני משק הבית אין יכולת כלכלית לעבור למקום מגורים מרווח יותר.
7.	מגורים באזור עם פשע/אלימות			בני משק הבית גרים באזור מגורים עם בעיות פשע או אלימות, ואין להם יכולת כלכלית לעבור לאזור מגורים אחר.
8.	מגורים באזור ללא מתקנים ושירותים בסיסיים			בני משק הבית גרים באזור מגורים שאין בו מתקנים ציבוריים תקינים (כגון כבישים, עמודי תאורה או מדרכות), או שירותים בסיסיים (כגון פינוי אשפה), ואין להם יכולת כלכלית לעבור לאזור מגורים אחר.
9.	העדר נגישות לתחבורה ציבורית			בני משק הבית גרים באזור מגורים שבו אין נגישות לתחבורה ציבורית, ואין להם יכולת כלכלית להשתמש באמצעי תחבורה אחרים (למשל: רכב פרטי, מונית, וכו').

			ב-12 החודשים האחרונים בני משק הבית נאלצו לוותר על תיקון ליקוי חמור במקום המגורים, כי לא הייתה להם יכולת לשלם עבורו (כגון תקלות במערכת החשמל, דליפה מהגג, חלונות שבורים, פיצוץ או דליפה בצנרת המים/ביוב).	10. ויתור על תיקון ליקוי חמור במקום המגורים
			למישהו מבני משק הבית יש בעיית נגישות משמעותית במקום המגורים (למשל: העדר גישה לבעלת/ת כיסא גלגלים, העדר שירותים ומקלחת מותאמים לנכה, וכו'), ואין יכולת כלכלית להתאים את מקום המגורים או לעבור למקום מגורים אחר	11. בעיית נגישות במקום המגורים
			בני משק הבית גרים בבית בו חסרים אחד או יותר מהמתקנים הבאים: מקלחת, מטבח, שירותים, או מים חמים זורמים.	12. בית ללא מתקני בסיס
			ב-12 החודשים האחרונים, בני משק הבית נאלצו לוותר לעתים קרובות על חימום הבית (למשל באמצעות תנור גז, מזגן, רדיאטור וכד'), כי לא הייתה להם יכולת לשלם עבור החימום.	13. ויתור על חימום הבית
			בני משק הבית נאלצו בשנה האחרונה לעזוב את מקום מגוריהם ולעבור לגור בדירה זולה יותר או באזור מרוחק יותר.	14. אילוץ מעבר לדירה זולה (מסיח)

חלק ד': רכוש

עבור כל אחד מהקריטריונים הבאים, השב/השיבי: באיזה מידה הקריטריון הבא מגדיר משק בית בעוני?

1. קריטריון לא משמעותי להגדרת עוני
2. קריטריון משמעותי אך לא מספיק להגדרת עוני
3. קריטריון משמעותי ומספיק להגדרת עוני

משמעותי ומספיק	משמעותי אך לא מספיק	לא מאוד משמעותי	קריטריון	
			בני משק הבית נאלצים ללכת עם בגדים פגומים או לא מתאימים (למשל: קרועים, מוכתמים, לא במידה הנכונה, וכו'), כי אין להם יכולת להשיג בגדים במצב טוב או לשלם על קניית בגדים חדשים.	1. היעדר יכולת להחליף בגדים פגומים
			בני משק הבית גרים בבית שבו אין נגישות לאינטרנט (כלומר אין בו מחשב, טלפון או מכשיר אחר המחוברים לאינטרנט) כי אין להם יכולת לשלם על כך כרגע.	2. העדר נגישות לאינטרנט
			ב-12 החודשים האחרונים, בני משק הבית נאלצו לוותר על קנייה של מוצרי חשמל ואלקטרוניקה בסיסיים (למשל: טלוויזיה, מקרר, מכונת כביסה, תנור, וכו'), כי לא הייתה להם יכולת לשלם עבורם.	3. ויתור על מוצרי חשמל ואלקטרוניקה
			לבני משק הבית אין רכב, כי אין להם יכולת לקנות רכב כרגע.	4. היעדר יכולת לקנות רכב
			עקב מצבם הכלכלי, לא לכל אחד מבני משק הבית יש מיטה משלו (או מיטה זוגית לשניים).	5. היעדר מיטה לכל נפש
			בני משק הבית גרים בבית בו יש רהיטים פגומים מאוד (למשל: שבורים, קרועים, בלויים מאוד), כיוון שאין להם יכולת להשיג רהיטים במצב טוב או לשלם על קניית חדשים.	6. היעדר יכולת להחליף רהיטים פגומים
			לבני משק הבית יש רכב ישן, ואין להם יכולת כלכלית להחליף אותו כרגע.	7. היעדר יכולת להחליף רכב ישן

חלק ה': מצב כלכלי

עבור כל אחד מהקריטריונים הבאים, השב/השיבי: באיזה מידה הקריטריון הבא מגדיר משק בית בעוני?

1. קריטריון לא משמעותי להגדרת עוני
2. קריטריון משמעותי אך לא מספיק להגדרת עוני
3. קריטריון משמעותי ומספיק להגדרת עוני

קוד	קריטריון	לא מאוד משמעותי	משמעותי אך לא מספיק	משמעותי ומספיק
1.	פיגור בתשלומים חודשיים קבועים			
2.	חוסר יכולת לגמור את החודש			
3.	ניתוק חשמל / מים			
4.	סנקציות כלכליות עקב חובות			
5.	היעדר יכולת לשלם על הוצאה בלתי-צפויה של 5000 שקלים ואינו יכול לגייס את הכסף ממקורות חיצוניים (משפחה, חברים, או הלוואה).			
6.	תלות בתרומות / נדבות			
7.	לקיחת הלוואה מחברים / משפחה (מסיח)			

חלק ו': תעסוקה

עבור כל אחד מהקריטריונים הבאים, השב/השיבי: באיזה מידה הקריטריון הבא מגדיר משק בית בעוני?

1. קריטריון לא משמעותי להגדרת עוני
2. קריטריון משמעותי אך לא מספיק להגדרת עוני
3. קריטריון משמעותי ומספיק להגדרת עוני

קוד	קריטריון	לא מאוד משמעותי	משמעותי אך לא מספיק	משמעותי ומספיק
1.	אבטלה			
	אחד או יותר מהמפרנסים במשק הבית לא היה מועסק ברוב השנה האחרונה למרות רצון לעבוד.			
2.	עבודה לא יציבה			
	אחד או יותר מהמפרנסים במשק הבית עובד בעבודה לא יציבה (עבודה זמנית, לא סדירה או בסיכון לפיטורים), למרות רצון לעבוד בעבודה יציבה יותר.			
3.	תנאי עבודה קשים			
	אחד או יותר מהמפרנסים במשק הבית נאלץ לעבוד בתנאי עבודה קשים (למשל: עבודה מסוכנת פיזית או נפשית, ללא שכר או תנאים סוציאליים על פי חוק, בשעות עבודה חריגות, וכד'), בשל מצבם הכלכלי של בני משק הבית.			
4.	התפשרות בתחום העיסוק (מסיח)			
	אחד או יותר מהמפרנסים במשק הבית נאלץ להתפשר על תחום עיסוקו (מבחינת עניין, כישורים או נוחות) על מנת שלא לפגוע בהכנסות משק הבית.			

חלק ז': חינוך והשכלה

עבור כל אחד מהקריטריונים הבאים, השב/השיבי: באיזה מידה הקריטריון הבא מגדיר משק בית בעוני?

1. קריטריון לא משמעותי להגדרת עוני
2. קריטריון משמעותי אך לא מספיק להגדרת עוני
3. קריטריון משמעותי ומספיק להגדרת עוני

קוד	קריטריון	לא מאוד משמעותי	משמעותי אך לא מספיק	משמעותי ומספיק
1.	אי-עמידה בתשלומים על חינוך			משק הבית אינו עומד בתשלומים והוצאות למסגרות החינוכיות של הילדים (למשל: ציוד לימודי בסיסי, תלבושת אחידה, תשלומים לטיולים וכו').
2.	ויתור על חוגים / שיעורים פרטיים			ב-12 החודשים האחרונים, בני משק הבית מאלצו לוותר על מתן חוגים או על מתן שיעורים פרטיים לילדים שנזקקו לכך, כי לא יכלו לשלם עבורם.
3.	מחסור במשחקים וספרים			לילדים במשק הבית יש מחסור במשחקים וספרים התואמים לגילם ולצרכים ההתפתחותיים שלהם, כי אין למשק הבית יכולת להשיגם או לשלם על קנייתם.
4.	העדר יכולת כלכלית לרכוש השכלה גבוהה			לאחד או יותר מהמבוגרים במשק הבית יש רצון אך אין יכולת כלכלית לרכוש השכלה גבוהה או הכשרה מקצועית (לימוד באוניברסיטאות, מכינות, לימודי מקצוע).
5.	היעדר 8 שנות לימוד			לפחות למבוגר אחד במשק הבית יש פחות מ-8 שנות לימוד.
6.	העדר יכולת כלכלית להשלים בגרות			לאחד או יותר מהמבוגרים במשק הבית יש רצון אך אין יכולת כלכלית להשלים לימודים לבגרות.

חלק ח': חברה וקהילה

עבור כל אחד מהקריטריונים הבאים, השב/השיבי: באיזה מידה הקריטריון הבא מגדיר משק בית בעוני?

1. קריטריון לא משמעותי להגדרת עוני
2. קריטריון משמעותי אך לא מספיק להגדרת עוני
3. קריטריון משמעותי ומספיק להגדרת עוני

קוד	קריטריון	לא מאוד משמעותי	משמעותי אך לא מספיק	משמעותי ומספיק
1.	הדרה חברתית בשל מצב כלכלי			
2.	ויתור על אירוח חברים / משפחה			
3.	היעדר קשרים קהילתיים תקינים			
4.	היעדר יכולת לעזור לאחרים בקהילה			
5.	היעדר עזרה מעשית ממשפחה / קהילה			
6.	מיעוט פנאי לפגוש חברים (מסיח)			

חלק ט': פנאי, פרט ומשפחה

עבור כל אחד מהקריטריונים הבאים, השב/השיבי: באיזה מידה הקריטריון הבא מגדיר משק בית בעוני?

1. קריטריון לא משמעותי להגדרת עוני
2. קריטריון משמעותי אך לא מספיק להגדרת עוני
3. קריטריון משמעותי ומספיק להגדרת עוני

קוד	קריטריון	לא מאוד משמעותי	משמעותי אך לא מספיק	משמעותי ומספיק
1.	היעדר יכולת לחופשה שנתית			משק הבית אינו יכול לשלם על חופשה בת שבוע מכל סוג שהוא לכל בני משק הבית לפחות פעם בשנה.
2.	היעדר יכולת לפעילויות פנאי			אין למשק הבית יכולת לשלם על יציאה לפעילויות פנאי (כמו סרט, קונצרט, אירוע ספורט וכד') לכל בני משק הבית לפחות פעם בשלושה חודשים (והם מעוניינים בכך).
3.	תחושת חוסר אוניום בשל המצב הכלכלי			המבוגרים במשק הבית חשים חוסר אוניום בהתמודדות עם אתגרי החיים בשל מצבם הכלכלי (למשל: תחושות של חוסר שליטה בחיים, חוסר מוצא, תסכול יום-יומי, וכו').
4.	תחושת בוושה בשל המצב הכלכלי			המבוגרים או הילדים במשק הבית חשים תחושת בוושה או חוסר ערך בשל מצבם הכלכלי.
5.	היעדר יכולת לסיוע מקצועי בבעיות סוציאליות			בני משק הבית סובלים מבעיות חמורות בשלום בית או בעיות חמורות עם הילדים, ואין להם יכולת לשלם על קבלת עזרה מקצועית.
6.	היעדר יכולת לשמור על ניקיון בסיסי			למשק הבית יש קושי לשמור על רמה בסיסית של סדר, ניקיון וארגון בשל מצבם הכלכלי.
7.	מיעוט פעילויות פנאי (מסיח)			בשל עומס העבודה והמטלות הביתיות, יש למבוגרים במשק הבית מעט זמן לפעילויות פנאי.

שאלון דמוגרפי חלק שני

1. מהי התעודה האחרונה שהשגת בלימודים?
 א. ללא תעודה
 ב. סיום תיכון, ללא תעודת בגרות מלאה
 ג. תעודת בגרות מלאה
 ד. על-תיכונית לא אקדמאית (לימודי מקצוע)
 ה. אקדמאית – תואר ראשון
 ו. אקדמאית – תארים מתקדמים
2. כמה נפשות יש במשק הבית שלך, כולל אותך? (כאמור, במשק בית הכוונה היא לאדם אחד או קבוצת אנשים הגרים יחד באותו הבית ויש להם תקציב הוצאות משותף).
 א. 1
 ב. 2
 ג. 3
 ד. 4
 ה. 5
 ו. 6
 ז. 7
 ח. 8
 ט. 9
 י. 10
 יא. 11
 יב. 12
 יג. 13
 יד. 14
 טו. 15
 טז. 16
3. מהו סך ההכנסה הכספית הכוללת נטו לחודש ממוצע במשק הבית שלך בשנה האחרונה (כלומר, סך ההכנסה הכספית הכוללת של כל המפרנסים, כולל קצבאות, ריבית על השקעות, הכנסות מנכסים וכו', ולאחר ניכויים על מיסים, פנסיה וכד')?
 א. עד 500 ₪
 ב. 501 ₪ עד 1,000 ₪
 ג. 1,001 ₪ עד 1,500 ₪
 ד. 1,501 ₪ עד 2,000 ₪
 ה. 2,001 ₪ עד 2,500 ₪
 ו. 2,501 ₪ עד 3,000 ₪
 ז. 3,001 ₪ עד 3,500 ₪
 ח. 3,501 ₪ עד 4,000 ₪
 ט. 4,001 ₪ עד 4,500 ₪
 י. 4,501 ₪ עד 5,000 ₪
 יא. 5,001 ₪ עד 5,500 ₪
 יב. 5,501 ₪ עד 6,000 ₪

יג. 6,001 עד 6,500 ₪
יד. 6,501 עד 7,000 ₪
טו. 7,001 עד 7,500 ₪
טז. 7,501 עד 8,000 ₪
יז. 8,001 עד 8,500 ₪
יח. 8,501 עד 9,000 ₪
יט. 9,001 עד 9,500 ₪
כ. 9,501 עד 10,000 ₪
כא. 10,001 עד 10,500 ₪
כב. 10,501 עד 11,000 ₪
כג. 11,001 עד 11,500 ₪
כד. 11,501 עד 12,000 ₪
כה. 12,001 עד 12,500 ₪
כו. 12,501 עד 13,000 ₪
כז. 13,001 עד 13,500 ₪
כח. 13,501 עד 14,000 ₪
כט. 14,001 עד 14,500 ₪
ל. 14,501 עד 15,000 ₪
לא. 15,001 עד 15,500 ₪
לב. 15,501 עד 16,000 ₪
לג. 16,001 עד 16,500 ₪
לד. 16,501 עד 17,000 ₪
לה. 17,001 עד 17,500 ₪
לו. 17,501 עד 18,000 ₪
לז. 18,001 עד 18,500 ₪
לח. 18,501 עד 19,000 ₪
לט. 19,001 עד 19,500 ₪
מ. 19,501 עד 20,000 ₪
מא. מעל 20,000 ₪

משוב וסיום

4. האם יש קריטריון שלדעתך חשוב להגדרת עוני, ולא הופיע בסקר הנוכחי? _____

5. האם יש לך התייחסויות לגבי הסקר או משהו נוסף שהיית רוצה לכתוב לנו? _____

תודה על שיתוף הפעולה!

נספח מספר 2: תוצרי סדנאות שיתוף הציבור

בטבלאות שלהלן מוצגים תוצרי הסדנאות לשיתוף הציבור, אחרי העיבוד המתואר לעיל. בסיום התהליך נוצר מאגר של 8 תחומים, 55 נושאים (8-4 בכל תחום) ו-89 אינדיקטורים (2-1 בכל נושא)²². מתחת לכל נושא מוצגות שכיחויות הדוגמאות בנושא בכל אחת מקבוצות אוכלוסייה (ובסך הכול בכלל האוכלוסייה), ומודגשות קבוצות האוכלוסייה בהן הופיע הנושא בשכיחות גבוהה (כאשר לכל קבוצה צבע שונה, כך שניתן להבחין ביחד בכל הנושאים שהופיע בקבוצת אוכלוסייה מסוימת). הנושאים המודגשים בכתום הם נושאים חדשים, שלא הופיעו במדדים שנסקרו במסגרת סקירת הספרות שערכנו של מדדים מהעולם²³. יתר הנושאים הופיעו בגרסה דומה פחות או יותר במדדים הבין-לאומיים.

בריאות													תחום														
מצב נפשי				מצב סיעודי/מגבלה			מרחק ממקום הטיפול			זמן המתנה לטיפול			סוג ביטוח רפואי		ויתור על טיפול		ויתור על תרופות		נושא								
-				-			-			-			ביטוח משלים/פרטי		אפשרות טיפול / אפשרות לפנות לטיפול פרטי		יכולת לקנות תרופות		אינדיקטור לחיים בכבוד								
-				-			צורך לנסוע רחוק בשביל טיפול			המתנה ארוכה לתורים			העדר ביטוח משלים/פרטי		-		קניית תרופות חיוניות/זולות בלבד		אינדיקטור לחיים בקושי								
מצוקה נפשית ללא טיפול				מצב סיעודי/מגבלה משמעותית ללא תמיכה			ויתור על טיפול עקב מרחק			המתנה ארוכה לטיפול קריטי			-		ויתור על טיפול רפואי הכרחי		ויתור קבוע על תרופות		אינדיקטור לחיים בלתי נסבלים								
סה"כ	חרדי	ערבי	יהודי-כללי	סה"כ	חרדי	ערבי	יהודי-כללי	סה"כ	חרדי	ערבי	יהודי-כללי	סה"כ	חרדי	ערבי	יהודי-כללי	סה"כ	חרדי	ערבי	יהודי-כללי	מגזר/שכיחות נושא							
12	1	0	11	8	5	0	3	5	0	4	1	12	0	5	7	5	1	0	4	12	3	2	7	18	0	3	15

נושאים מודגשים בכתום - לא הופיעו במדדי עוני רב מדדים של מדינות מפותחות. **שכיחות נושא מודגשת**: בכחול - נושא הופיע בשכיחות גבוהה במגזר היהודי הכללי, באדם - נושא הופיע בשכיחות גבוהה במגזר הערבי, בירוק - נושא הופיע בשכיחות גבוהה במגזר החרדי, בצהוב - נושא הופיע בשכיחות גבוהה בכלל האוכלוסייה.

²²ללא האינדיקטורים לחיים בכבוד.

²³חשוב לציין כי עוני המתייחס ספציפית לילדים, וכן התחומים של חינוך ואושר, לא נבחנו באף אחד מהמדדים שנסקרו (מדדים רב-ממדיים העוסקים בעוני של בגירים), אך קיימים במסגרת מדדים אחרים שלא נסקרו במסגרת זו.

מצון													תחום																		
שבת/חג				תרומות	צריכת מצון	ממתקים / מעדנים לילדים	מצון בריא/מותאם רפואית	ויתור על אבות מצון	היעדר מצרכי מצון בבית	יכולת קניית מצון	נושא																				
-				-	-	-	יכולת לקנות אוכל בריא / מותאם (ללא גלוטן)	יכולת לקנות את כל אבות המצון	יש הכול בבית	יכולת לקנות כל מה שצריך/שרוצים	אינדיקטור לחיים בכבוד																				
-				-	-	-	ויתור על מצון בריא / מותאם	-	-	צורך לנהל תקציב מדויק/להצטמצם בקניית מוצרים	אינדיקטור לחיים בקושי																				
ויתור על ארוחת שבת/חג				קבלת מצון מתרומות/ ארוחות מזדמנות	ויתור על ארוחות/רעב	ויתור על קניית ממתקים ומעדנים לילדים	אכילת "קבל" כדי לשבוע	צמצום בסוגי מצון בסיסיים (ירקות ופירות, בשר)	בית ריק ממזון	יכולת לקניית מוצרי מצון בסיסיים בלבד/ במבצעים בלבד	אינדיקטור לחיים בלתי נסבלים																				
סה"כ	חרדי	ערבי	יהודי-כללי	סה"כ	חרדי	ערבי	יהודי-כללי	סה"כ	חרדי	ערבי	יהודי-כללי	סה"כ	חרדי	ערבי	יהודי-כללי	מגזר/שכיחות נושא															
2	1	0	1	20	5	5	10	5	2	0	3	4	4	0	0	12	2	4	6	15	4	0	11	10	2	2	6	23	5	3	15

מסאים מודגשים בכתום - לא הופיעו במדדי עוני רב מדדיים של מדינות מפותחות. שכיחות נושא מודגשות: כחול - נושא הופיע בשכיחות גבוהה במגזר היהודי הכללי, באדום - נושא הופיע בשכיחות גבוהה במגזר הערבי, בירוק - נושא הופיע בשכיחות גבוהה במגזר החרדי, בצהוב - נושא הופיע בשכיחות גבוהה בכלל האוכלוסייה.

דיור ותשתיות													תחום										
תשתיות בסיס בבית				ליקויים בבית	תשתיות שכונה	אזור מגורים	צפיפות דיור	יציבות דיור	סטטוס דיור	נושא													
-				-	קיום תשתיות בשכונה (מדרכות/גנים)	-	בית מרווח המתאים לצרכי המשפחה	-	בעלות על דירה	אינדיקטור לחיים בכבוד													
-				ליקויים קלים בבית/בניין ללא יכולת כלכלית לתקן	תשתיות חסרות בשכונה (תאורה/מדרכות/ גנים/תחב"צ)	העדר יכולת לבחור את אזור המגורים	דירה צפופה מדי לצרכי המשפחה	לעמוד בקושי בתשלומי שכ"ד/משכנתא	-	אינדיקטור לחיים בקושי													
העדר יכולת חימום/מים ניתוק חשמל/מים				ליקויים חמורים בבית/בניין ללא יכולת כלכלית לתקן	תשתיות בסיסיות ירודות בשכונה (ביוב/ניקוז), העדר תחב"צ	מגורים בשכונת פשע/עוני	דירה צפופה ללא חדר נפרד להורים/ילדים/סלון	חוסר יכולת לעמוד בתשלומי שכ"ד/משכנתא	העדר מקום מגורים קבוע	אינדיקטור לחיים בלתי נסבלים													
סה"כ	חרדי	ערבי	יהודי-כללי	סה"כ	חרדי	ערבי	יהודי-כללי	סה"כ	חרדי	ערבי	יהודי-כללי	סה"כ	חרדי	ערבי	יהודי-כללי	מגזר/שכיחות נושא							
6	0	2	4	14	1	13	8	8	2	2	4	20	11	1	8	23	3	5	13	19	2	3	14

מסאים מודגשים בכתום - לא הופיעו במדדי עוני רב מדדיים של מדינות מפותחות. שכיחות נושא מודגשות: כחול - נושא הופיע בשכיחות גבוהה במגזר היהודי הכללי, באדום - נושא הופיע בשכיחות גבוהה במגזר הערבי, בירוק - נושא הופיע בשכיחות גבוהה במגזר החרדי, בצהוב - נושא הופיע בשכיחות גבוהה בכלל האוכלוסייה.

רכוש ומצב כלכלי													תחום							
ערוצי עזרה כלכלית				חובות והחזרים			עצמאות כלכלית			יכולת כלכלית וקניינית			החזקת רכב		מוצרי חשמל ואלקטרוניקה		מצב רהיטים		נושא	
				העדר חובות			עצמאות כלכלית			יכולת לממן הוצאות ללא צורך לערוך חשבון על כל הוצאה			יכולת כלכלית לקנות ולהחזיק רכב		יכולת לקנות מוצרי חשמל		ריהוט מספק		אינדיקטור לחיים בכבוד	
				חובות בהיקף נמוך / עמידה בהחזר חובות			-			קושי לממן הוצאות / לגמור את החודש (מינוס בבנק)			קושי לעמוד בתשלומים על רכב		חוסר יכולת לקנות או להחליף מוצרי חשמל וטכנולוגיה		חוסר יכולת להחליף רהיטים ישנים		אינדיקטור לחיים בקושי	
מיצוי ערוצי עזרה כלכלית (הלואה/חברים/ משפחה)				חובות גבוהים / לגורמים בעייתיים / אי-עמידה בהחזרים			הסתמכות על עמותות/קצבה מביטוח לאומי/ עזרה ציבורית			אובדן יכולת לקנות/לממן דברים / הפסקת אשראי בנקאי			חוסר יכולת כלכלית לקנות או להחזיק רכב		-		ריהוט שבור או קרוע / חוסר בריהוט בסיסי (מיטה לכל אדם)		אינדיקטור לחיים בלתי נסבלים	
סה"כ	חרדי	ערבי	יהודי-כללי	סה"כ	חרדי	ערבי	יהודי-כללי	סה"כ	חרדי	ערבי	יהודי-כללי	סה"כ	חרדי	ערבי	יהודי-כללי	סה"כ	חרדי	ערבי	יהודי-כללי	מגזר/שכירות נושא
7	2	2	3	42	10	13	19	22	2	7	13	62	20	9	33	21	3	5	13	4

נושאים מודגשים בכתום - לא הופיעו במדדי עוני רב מדדיים של מדינות מפותחות. שכיחות נושא מודגשות: כחול - נושא הופיע בשכירות גבוהה במגזר היהודי הכללי, באדם - נושא הופיע בשכירות גבוהה במגזר הערבי, ברוק - נושא הופיע בשכירות גבוהה במגזר החרדי, בצהוב - נושא הופיע בשכירות גבוהה בכלל האוכלוסייה.

חינוך והשכלה													תחום																		
פנאי ואמצעים לחינוך בבית				שירותיים חינוכיים ביישוב			יכולת לחוגים ולשיעורים פרטיים			חוויות עוני בבית הספר			עמידה בתשלומי חינוך		איכות מסגרות חינוך לילדים		אוריינות שפתית		השכלה מבוגרים		נושא										
פנאי וסבלנות לחינוך הילדים / משחקים וצעצועים				-			יכולת לממן חוגים ושיעורים פרטיים			-			קושי להעמיד את תשלומי חינוך		מסגרות חינוכיות ברמה גבוהה (צוות/ השקעה בתלמיד)		ידע שפות (עברית ואנגלית)		-		אינדיקטור לחיים בכבוד										
פנאי מוגבל לחינוך הילדים / משחקים יד שנייה				העדר מתנ"סים ופעילויות העשרה ביישוב			העדר יכולת לממן חוגים ושיעורים פרטיים			קושי בהשוואה כלכלית לילדים אחרים בביה"ס			קושי לעמוד בתשלומים (שכ"ל, ציוד, טיול)		אילוץ להתפרש על מסגרת חינוכית (רמה לימודית/ צוות)		אי-ידיעת עברית/ אנגלית/ כתיבת ערבית		העדר יכולת כלכלית ללימודי המשך (תואר/מקצוע)		אינדיקטור לחיים בקושי										
העדר פנאי להשקיע בחינוך הילדים / העדר ספרים ומשחקים				-			-			חוויות של עוני במפגש הילד/ההורה עם ביה"ס			חוסר יכולת לעמוד בתשלומים / חובות לביה"ס		מסגרת חינוכית (רמה לימודית/ התנהגותית)		-		אי-סיום תיכון		אינדיקטור לחיים בלתי נסבלים										
סה"כ	חרדי	ערבי	יהודי-כללי	סה"כ	חרדי	ערבי	יהודי-כללי	סה"כ	חרדי	ערבי	יהודי-כללי	סה"כ	חרדי	ערבי	יהודי-כללי	סה"כ	חרדי	ערבי	יהודי-כללי	מגזר/שכירות נושא											
17	10	4	3	5	0	4	1	19	4	6	9	5	1	0	4	29	2	4	23	36	10	18	8	4	0	4	0	25	7	7	11

נושאים מודגשים בכתום - לא הופיעו במדדי עוני רב מדדיים של מדינות מפותחות. שכיחות נושא מודגשות: כחול - נושא הופיע בשכירות גבוהה במגזר היהודי הכללי, באדם - נושא הופיע בשכירות גבוהה במגזר הערבי, ברוק - נושא הופיע בשכירות גבוהה במגזר החרדי, בצהוב - נושא הופיע בשכירות גבוהה בכלל האוכלוסייה.

תעסוקה												תחום			
סיפוק			תנאים			שכר			יציבות			נושא			
סיפוק בעבודה			תנאים סוציאליים - ואזון עבודה - משפחה			שכר הוגן ומספק			ביטחון תעסוקתי והזדמנויות עבודה			אינדיקטור לחיים בכבוד			
העדר יכולת להיות בררן לגבי הישארות בעבודה			עבודה בתנאים לא רצויים (שעות/יחסי עבודה)			שכר נמוך שאינו מספיק לכיסוי הוצאות			עבודה לא יציבה			אינדיקטור לחיים בקושי			
-			אילוץ לעבוד בתנאים קשים (סיכון/ניצול/שעות חריגות)			שכר מתחת למינימום / שאינו מספיק לאוכל/תרופות			אבטלה / קושי לחזור למעגל העבודה			אינדיקטור לחיים בלתי נסבלים			
סה"כ			סה"כ			סה"כ			סה"כ			מגזר/שכירות נושא			
חרדי	ערבי	יהודי-כללי	חרדי	ערבי	יהודי-כללי	חרדי	ערבי	יהודי-כללי	חרדי	ערבי	יהודי-כללי				
25	9	5	11	48	13	9	26	32	7	9	16	39	10	2	27

נושאים מודגשים בכתום - לא הופיעו במדדי עוני רב מדדיים של מדינות מפותחות. שכיחות נושא מודגשות: בכחול - נושא הופיע בשכירות גבוהה במגזר היהודי הכללי, באדום - נושא הופיע בשכירות גבוהה במגזר הערבי, בירוק - נושא הופיע בשכירות גבוהה במגזר החרדי, בצהוב - נושא הופיע בשכירות גבוהה בכלל האוכלוסייה.

חברה וקהילה												תחום											
יכולת לעזור לאחרים			חיבור לקהילה			תדמית קהילתית			תמיכה משפחתית			יכולת אירוח / מפגש			מצב חברתי	נושא							
יכולת לתרום לקהילה / לעזור לאחרים			השתלבות בקהילה עם חיים פעילים ותומכים			כבוד והערכה בקהילה			תמיכה כלכלית ומעשית מהמשפחה המורחבת			יכולת כלכלית להיפגש עם חברים			חיי חברה ותמיכה חברתית			אינדיקטור לחיים בכבוד					
-			העדר השתלבות בקהילה			תדמית חברתית וקהילתית שלילית			העדר עזרה מהמשפחה המורחבת			העדר יכולת לארח / ללכת לאירועים / להיפגש בחוץ			מיעוט מפגשים עם חברים			אינדיקטור לחיים בקושי					
העדר יכולת לעזור לאחרים			אילוץ להישאר בקהילה בעייתית (העדר אמון/ אלימות/פשע)			הדרה חברתית וקהילתית (חרם/סטיגמה)			צורך לתמוך בהורים תו"כ קשיים אישיים			-			העדר חיי חברה (בדידות, קושי ליצור ולשמר קשרים)			אינדיקטור לחיים בלתי נסבלים					
סה"כ			סה"כ			סה"כ			סה"כ			סה"כ			סה"כ			מגזר/שכירות נושא					
חרדי	ערבי	יהודי-כללי	חרדי	ערבי	יהודי-כללי	חרדי	ערבי	יהודי-כללי	חרדי	ערבי	יהודי-כללי	חרדי	ערבי	יהודי-כללי	חרדי	ערבי	יהודי-כללי						
7	4	2	1	34	13	9	12	35	25	1	9	9	0	5	4	14	0	4	10	22	6	3	13

נושאים מודגשים בכתום - לא הופיעו במדדי עוני רב מדדיים של מדינות מפותחות. שכיחות נושא מודגשות: בכחול - נושא הופיע בשכירות גבוהה במגזר היהודי הכללי, באדום - נושא הופיע בשכירות גבוהה במגזר הערבי, בירוק - נושא הופיע בשכירות גבוהה במגזר החרדי, בצהוב - נושא הופיע בשכירות גבוהה בכלל האוכלוסייה.

אשר ופנאי											תחום
נושא	מצב נפשי ורגשי	חוללות עצמית	יחסים בתוך המשפחה	מעמד האישה	יכולת להקים משפחה	יכולת לפעילויות פנאי	זמן פנוי	יכולת חופשה			
אינדיקטור לחיים בכבוד	שמחה ושקט נפשי	תחושת שליטה ויכולת תכנון קדימה	קשרים משפחתיים טובים	-	יכולת להקים משפחה/לבחור בן-זוג/לראות את הילדים מתחתנים	יכולת לממן פעילויות פנאי (קולנוע/אטרקציות/טיולים/מסעדות)	זמן פנוי מבחירה לפעילויות פנאי	יכולת לחופשה שנתית / לנסוע לחו"ל			
אינדיקטור לחיים בקושי	העדר שמחה ונחת	תחושת קושי מתמיד בהתמודדות עם אתגרי החיים	קשיים ביחסים זוגיים והוריים (מריבות, קשיי התארגנות)	נפילת הנטל על האישה	קושי לשמור על שלמות המשפחה	לותר לעתים על פעילויות פנאי / להגביל מראש הוצאות	מיעוט זמן אישי פנוי	חופשה פחות מפעם בשנה			
אינדיקטור לחיים בלתי נסבלים	מצוקה ורגשות שליליים (דיכאון/פחד/לחץ/העדר משמעות)	חוסר אונים/העדר שליטה בחיים/חוסר מוצא	בעיות סוציאליות קשות במשפחה (אלימות, התעללות, הזנחה)	ריבוי נשים/אישה במעמד נחות	אי-הקמת משפחה	העדר יכולת לפעילויות פנאי (מסעדות/בילויים/קולנוע)	העדר זמן פנוי	העדר יכולת לחופשות			
מגזר/שכירות נושא	יהודי-כללי	יהודי-כללי	יהודי-כללי	יהודי-כללי	יהודי-כללי	יהודי-כללי	יהודי-כללי	יהודי-כללי	יהודי-כללי	יהודי-כללי	
	סה"כ	סה"כ	סה"כ	סה"כ	סה"כ	סה"כ	סה"כ	סה"כ	סה"כ	סה"כ	
	21	13	10	0	0	21	3	14	6	21	

משאים מודגשים בכתום - לא הופיעו במדדי עוני רב מדידים של מדינות מפותחות. **שכיחות נושא מודגשות:** בכחול - נושא הופיע בשכיחות גבוהה במגזר היהודי הכללי, באדום - נושא הופיע בשכיחות גבוהה במגזר הערבי, בירוק - נושא הופיע בשכיחות גבוהה במגזר החרדי, בצהוב - נושא הופיע בשכיחות גבוהה בכלל האוכלוסייה.

נספח מספר 3: רשמים כלליים מקבוצות האוכלוסייה השונות

רשמים כלליים מהקבוצות בקרב החברה היהודית הכללית

- **בריאות ומצב כלכלי** - תחושת חוסר אונים מול בירוקרטיה עלתה בקרב כלל הקבוצות, אולם זו הייתה מוחשית במיוחד בקרב האוכלוסייה היהודית החילונית בהקשר הבריאותי. הקבוצה העלתה, בהקשרים של עוני, חוויה של מאבק מול בירוקרטיה רפואית וביטוח לאומי, ויחס משפיל מהאחרון.
- **מזון** - נמצא יחס אמביוולנטי כלפי קבלת סיוע מעמותות. מצד אחד אלה נתפסות ככלי עזר משמעותי, מצד שני קבלת מזון מעמותות כרוכה במבוכה גדולה נוכח הצורך לקבל חינם מוצרים שאחרים קונים, וההשלכות על כבודו של המקבל.
- **דיור ותשתיות** - הדיור עלה כנקודה כואבת במיוחד. העדר מקום מגורים קבוע עלה בשכיחות גבוהה יחסית בחברה היהודית-כללית (למשל: מגורים ברחוב או מגורים אצל המשפחה עקב חוסר יכולת לממן דירה). בנוסף, הקושי להתמודד עם נטל השכירות היה בולט במיוחד בחברה היהודית-כללית (למשל: אי-ודאות לגבי המשך המגורים עקב קושי לשלם או העלאת שכר דירה), אם כי עלה גם בקבוצות האחרות.
- **חינוך והשכלה** - התשלומים על חינוך בחברה היהודית הכללית הם נטל כלכלי משמעותי, שקיים במידה מצומצמת יותר בחברה החרדית ובחברה הערבית. הדבר בא לידי ביטוי הן בתשלומים ישירים לביה"ס (שכר לימוד בגנים פרטיים, אגרות חינוך בבת-ספר ממלכתיים) והן במגוון תשלומים והוצאות נלוות (ספרי לימוד וציוד לימודי, ועד הורים, טיולים, ימי הולדת, תלבושת ב"ס, מחשב, ועוד). עלו דוגמאות להשלכות של חוסר יכולת ההורים לעמוד בתשלומים כגון שליחת ילדים לביה"ס בלי ציוד מתאים, אי-השתתפות בטיולים, שליחה הביתה מבית הספר עקב העדר ביגוד מתאים, או אף אי-קבלת תעודה עקב איחור בתשלומים וחובות לבית הספר. סוגיה נוספת היא ההוצאות הנוספות על חינוך מחוץ לשעות הלימודים – חוגים ושיעורים פרטיים. נושא השיעורים הפרטיים עלה בעיקר בחברה היהודית (הן הכללית והן החרדית) ולא בערבית ונתפס כחוסר יכולת כלכלית לעזור לילדים בלימודים. מעבר לחוסרים הקונקרטיים, חווית העוני של הילד וההורים במפגש עם המסגרת החינוכית ובהשוואה עם ילדים אחרים עלתה בחברה היהודית הכללית עלתה כקושי משמעותי, בהציפה תחושות של בושה וחוסר ערך.
- **תעסוקה** - בחברה היהודית הכללית התלות בעבודה לפרנסה ולחיים בכבוד גבוהה מאוד, וכך גם תחושת הפגיעות עקב החשש מאובדן עבודה והתדרדרות ברמת החיים. להימצאות בעבודה יש קשר רב לערך העצמי, ואדם שאיבד את עבודתו עלול ליפול לדיכאון או להיכנס לאבטלה כרונית ולהתקשות לחזור למעגל העבודה. הצורך הכלכלי לעבוד ממשיך גם בגילאים מבוגרים, כאשר בגילאים אלה הסיכון לא להיות בריא מספיק על מנת לעבוד, להיות מפוטר או לא למצוא עבודה עקב גיל מבוגר גדל. גם הימנות על מעגל התעסוקה אינה מבטיחה ביטחון תעסוקתי, שכר מספיק או תנאי עבודה מיטיבים, הנתפסים כהכרחיים לחיים בכבוד.
- **חברה וקהילה** – בחברה היהודית הכללית עלתה תחושה כללית של העדר קהילה תומכת. הדבר בא לידי ביטוי בהעדר אמון וסולידריות בין אנשים, ההופכת בעלי חולשה לחשופים לפגיעה (למשל: נטישה של

אוכלוסיות חלשות כמו קשישים, ניצולי שואה ונכים, חוסר יכולת לסמוך על בעלי מקצוע וקושי בהתמודדות מולם, התעלמות מקשיי האחר, וכדומה). בנוסף, מכיוון שפעילויות חברתיות מסוימות תלויות ביכולת הכלכלית (למשל: לצאת לבתי קפה לפגוש חברים, לארח חברים בבית, לקיים אירועים או להשתתף באירועים), חיי החברה נפגעים בצורה ישירה כתוצאה מקשיים כלכליים.

- **אוסר ופנאי** - בחברה היהודית הכללית, כמו בחברות האחרות, עוני נקשר למגוון סוגי מצוקות ורגשות שליליים, תחושת קושי וחוסר-אונים בהתמודדות עם אתגרי החיים, וקשיים במשפחה. בנוסף לכך, בחברה היהודית הכללית הושם דגש על הפגיעה של עוני בתרבות הפנאי – עוני פוגע ביכולת לקיים פעילויות פנאי (למשל: לצאת למסעדות או בתי קפה, ללכת לקולנוע, לקחת את הילדים לפסטיגל, לקחת את הילדים לבילויים בלי לתאם מראש הוצאות, וכדומה), וביכולת לצאת לחופשות (לנסוע לחופשה שנתית פעם בשנה, לנסוע לחו"ל, וכדומה).

רשמים כלליים מהקבוצות בקרב החברה החרדית

- **בריאות** - ערכי הדאגה למשפחה ולקהילה בחברה החרדית באו לידי ביטוי ביתר שאת בתחום הבריאות. מחד, היות אדם חולה ללא בני משפחה שיכולים לדאוג לו נתפס כגורם פגיעות משמעותי, ומאידך המחירים הכלכליים והרגשיים של הצורך לדאוג לטיפול בבני משפחה מוכרים, ומתוארים כגורם לפגיעות של יתר בני המשפחה.
- **דיור** - בחברה החרדית בולטת במיוחד תופעת צפיפות הדיור – תופעה שעלתה גם בחברה היהודית הכללית (אם כי בשכיחות נמוכה יותר יחסית), וכמעט ולא עלתה בחברה הערבית. תופעה זו באה לידי ביטוי במספר רב של נפשות (בדרך כלל ילדים) באותו החדר, ובדירה שחסרות בה פונקציות בסיסיות (למשל: חדר הורים נפרד, חדר ילדים נפרד או סלון). חשוב לציין כי הסטנדרטים לצפיפות שונים בין הקבוצות, ככל הנראה בשל מספר הילדים הממוצע השונה: בעוד בחברה היהודית-כללית, מצב של מעל שתי נפשות בחדר צוין כבלתי נסבל, בחברה החרדית מצב של עד שלושה ילדים בחדר צוין כחיים בכבוד, ומצב של על ארבע הילדים בחדר צוין כחיים בקושי.
- **רכוש ומצב כלכלי** - ניכר כי בחברה החרדית יש מגוון הזדמנויות לרכוש ציוד בסיסי (ביגוד, נעליים) במחירים זולים במיוחד. כמו כן, בחברה החרדית קיימים מגוון מנגנוני סיוע (בהיררכיה של לגיטימי-בושה בין גמ"חים לבתי תמחוי). מנגנוני סיוע אלו שונים משל החברה הכללית. אם בקרב החברה הכללית דובר רבות על הוצאה לפועל, ועל שוק אפור, בחברה החרדית המממנים העיקריים הם גמ"חים. באחת הקבוצות עלה כי אחד הביטויים לחשיבות הקשרים הקהילתיים היא שלא ניתן לקבל הלוואות מהגמ"חים ללא המלצות מחברים ומכרים.
- **חינוך והשכלה** – כחלק מהחשיבות של הקהילה והתדמית החברתית בחברה החרדית, התנהגות הילדים נתפסת כמשליכה על התדמית החברתית של הוריהם. ילדים שגדלים להיות תלמידים חכמים הנשארים בכולל משקפים הצלחה חברתית, ואילו ילדים שנושרים מהכולל או "סוטים מדרך הישר" (מתנהגים באופן שאינו תואם את הנורמות החברתיות בחברה החרדית) משקפים כישלון חברתי.

- **תעסוקה** – השתלבות במעגל התעסוקה היא אלטרנטיבה להשתלבות בכלל, והעדר תעסוקה או לימודים מבטאים חוסר השתלבות חברתי. כמו כן, יש ערך גבוה למידת הסיפוק בעבודה (ייתכן מכיוון שעבודה אינה הבחירה החברתית הראשונה).
- **חברה וקהילה** - בחברה החרדית קיימת תחושת בטחון שנשענת בין השאר על האמונה הדתית ועל הקהילה מסביב (וזאת בהשוואה לחברה היהודית הכללית, שבה עלתה תחושת פחד גדולה מחוסר הוודאות מהעתיד לבוא, וחשש לאובדן מקור הפרנסה ולהידרדרות החיים באין מפריע). התפיסה היא כי תנאי החיים הם גזרת גורל שיש לקבל, וקיימת תחושה חזקה שיש מנגנוני התמודדות שמסייעים להתמודד פרקטית ורוחנית עם קשיים. באופן דומה, קשה יותר להתעלם מסבלם של אחרים, ורחמים על אחרים שמצבם מכמיר לב ("צער השכינה") היא תחושה שכיחה (בעיקר בקבוצות הנשים). קיימת חובה רגשית וחברתית לעזור לאחרים, ועוני פוגע ביכולת לעשות זאת.
- פן נוסף של חשיבות הקהילה הוא המרכזיות שיש לתדמית ולפידבק מאחרים. התחושה בקבוצות החברה החרדית הייתה כי הרעה הגדולה ביותר שיכולה להתרגש על ראשו של אדם היא תדמית גרועה בקהילה, שכן יש לדבר השלכות מוחשיות מאד – לא מסדרים מקום בבית הכנסת, לא כוללים בשיחות והתייעצויות, לא מסכימים לתת ערבות או הלוואה, וכד'. הזנחה היא סממן קיצוני של עוני מאחר ומי שמתנהל בצורה המוציאה אותו מן הכלל, סובל מתדמית גרועה אשר לה יש השלכות. ילדים מוזנחים או אמא מוזנחת מעידים על בעיות קשות – הרבה יותר מאשר בחברה הכללית או הערבית.
- **אושר ופנאי** - אדם ללא משפחה (רווק, ללא ילדים) – מצבו גרוע משל כל אחד אחר. הקמת משפחה היא ציווי, והתנהלות ללא משפחה מותירה את האדם חשוף ובודד גם בקרב הקהילה הכללית. האושר בחברה החרדית תואר כתלוי במידה רבה ביחסים בתוך המשפחה – הן ביכולת לשמור על שלום הבית ועל שלמות המשפחה, לבלות זמן עם הילדים ולשמור על קשרים משפחתיים טובים, והן ביכולת לראות את הילדים גדלים ומקימים משפחה בעצמם. כמו בחברה היהודית הכללית, יש חשיבות לפעילויות פנאי ולחופשות.

רשמים כלליים מהקבוצות בקרב החברה הערבית

- **בריאות** – בחברה הערבית, עוני בא לידי ביטוי בהעדר נגישות לשירותים וברמת תשתיות ירודה במגוון תחומים. בשתי הקבוצות הערביות עלה בעוצמה רבה המחסור בטיפול רפואי הולם בשכונת המגורים או הישוב, המתבטא בשירותים רפואיים מצומצמים (למשל: רופאה אחת בלבד במרפאה או רופא מומחה יום בשבוע בלבד), המתנה ארוכה לטיפולים קריטיים (למשל: פלסטי חיוני או בדיקות הריון), וצורך לנסוע רחוק בשביל טיפול או לוותר על טיפול עקב מרחק. בנוסף, בעיות לוקליות (כמו מרפאה שנסגרה בגלל אלימות) נתפסו כבעיות בלתי פתירות.
- **דיור ותשתיות** – הקשיים בחברה הערבית קשורים בעיקר בקושי לעמוד בתשלומים, ובקושי לקבל מימון ואישורים לבניית בית (משכנתא/אישורי בנייה). הבעיה הבולטת ביותר בקרב החברה הערבית קשורה לרמת התשתיות ביישובים הערבים - העדר או רמה נמוכה של מדרכות, תאורה, ביוב, ניקוז ותחבורה ציבורית, ומחסור בגנים ציבוריים וגינות משחקים.

- **רכוש ומצב כלכלי** - בקבוצות הערביות שוטטות הילדים בחוץ עלתה בעוצמה רבה כמסמנת כי הבית ריק ולא ניתן ללמוד בו או לשחק בו, אלא רק לישון בו. תופעה כזו לא עלתה כלל בקבוצות היהודיות הכלליות או החרדיות.
- **חינוך והשכלה** – כאמור, בעוד שבסך הכול הייתה הסכמה בקרב הקבוצות השונות על רמת ההשכלה המאפיינת חיים בלתי נסבלים (אי-סיום תיכון) וחיים בקושי (העדר יכולת ללימודי המשך), נראה כי בחברה הערבית יש גם המחזיקים בסטנדרטים נמוכים יותר, כנראה עקב הפערים המשמעותיים בחינוך בין החברה הערבית ליהודית (למשל: הפסקת לימודים בגיל צעיר על מנת לעבוד תוארה כאינדיקציה לחיים בקושי בלבד, או שסיום תיכון צוין כאינדיקציה מספקת לחיים בכבוד). בחברה הערבית, ידיעת שפות הינה גורם משמעותי בהשכלה, בעיקר עקב המשמעות לגבי לימודי המשך ומציאת עבודה בשוק הישראלי, וידיעת עברית ואנגלית, ואף כתיבת ערבית, צוינו כמאפיינים חיים בכבוד (או העדרם חיים בקושי).
- העדר השירותים והתשתיות בחברה הערבית בא לידי ביטוי משמעותי בתחום החינוך. הורים חסרי אמצעים או שגרים ביישובים ברמה סוציו-אקונומית נמוכה נאלצים לשלוח את ילדיהם למסגרות בהן הרמה הלימודית והחינוכית נמוכה, המשמעת והביטחון האישי נמוכים (ילדים גונבים, מכים ונמצאים מחוץ לכיתות), אנשי הצוות בעייתיים (מורים מכים, מורים חסרי השכלה אמיתית שנכנסו בפרוטקציה, העדר יחס אישי ואכפתי לתלמידים), וללא פעילויות מעטפת.
- תעסוקה** – בחברה הערבית הענייה נפוצה התופעה של עבודה מסוכנת או עבודה בתנאים לא מיטיבים (שעות ארוכות, עבודה בלילות, עבודה פיסית קשה) בתנאי שכר נמוכים ("עובדים עניים"). באופן מפתיע, כמעט ולא עלו בקבוצות הערביות התייחסות לאבטלה או להעדר יציבות בעבודה, נושא שהיה משמעותי מאוד בקבוצות היהודיות. האזכורים המעטים שהיו עלו בקבוצת הגברים, ונראה כי בקרב נשים ערביות (ובעיקר מוסלמיות).
- חברה וקהילה** - לטוב ולרע, בקרב האוכלוסייה הערבית שהשתתפה בקבוצות עלתה תחושת שייכות קהילתית חזקה. הדבר בא לידי ביטוי בתחום הקהילה והחברה כמרכיב חיובי שמאפשר להתגבר על עוני יחד, אולם בתחומים אחרים כמרכיב בעייתי – למשל כאשר רוצים לחיות בשכונה טובה יותר, אולם לא ניתן להתרחק מהחמולה ולחיות בנפרד. בעיות של פשע, אלימות וסמים עלו בחברה הערבית כחריפות יותר (אלימות ברחובות, ירי, מאפיה), וכאלו המשפיעות על כלל הקהילה, בגלל הקהילתיות החזקה והקושי להתרחק. באותו אופן כמו הקהילה, המשפחה תוארה מחד כמקור לעזרה מעשית, תמיכה וביטחון, אך גם כמעמסה אפשרית (כשיש צורך לתמוך בהורים ואין אמצעים).
- **אושר ופנאי** – בחברה הערבית, במקביל לקשיים במשפחה ולבעיות סוציאליות המשותפות ליתר קבוצות האוכלוסייה (כגון מריבות, אלימות, התמכרויות וכדומה), עלו מספר דוגמאות ייחודיות. ראשית, בקבוצת הנשים הערביות עלתה באופן בלעדי הסוגיה של מעמד האישה, ומצבים כגון ריבוי נשים, מעמד נחות במשפחה ונפילת נטל העבודה, הבית וגידול הילדים על האישה תוארו כקשיים בתחום האושר. שנית, כמו בחברה החרדית, היכולת להקים משפחה עלתה כנושא בעל חשיבות בפני עצמו,

והזכרו הן היכולת להתחתן ולהביא ילדים, והן היכולת לבחור בבן-הזוג (אפשרויות שלמצב הכלכלי יש בוודאי השפעה עליהן).